

ISSN 2149-4045

ANADOLU PREHİSTORYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIAN PREHISTORIC RESEARCH

APAD

6

ANKARA

2020

BİLGİN KÙLTÜR SANAT YAYINLARI

ISSN: 2149-4045

2020 ANKARA/TÜRKiYE

Yazı İşleri Müdürü: Engin DEVREZ

APAD hakemli bir dergidir ve

Mayıs ayında yayınlanmak üzere yılda bir kez basılmaktadır.

Published each year in May

Kapak Fotoğrafi/Photograph of Cover

Prof.Dr.Necmi KARUL

Bilgin Kùltür Sanat Yayınları'nın izni olmadan APAD'ın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of APAD without the permit of Bilgin Kùltür Sanat Yayınevi, it must be referred by authors if knowledge takes from APAD.

APAD'a gönderilen makaleler, yayın ilkelerinde belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according the formats mentioning in publishing principles page of this issue.

APAD'ın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi/
Correspondence addresses for sending articles to following volumes of APAD:
Dr.Cevdet Merih EREK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Emniyet Mah., Abant 1 Cad., No:10/2D Yenimahalle/ANKARA-TÜRKiYE

GrafikTasarım/Graphic Design: Cevdet Merih EREK

Diğer İletişim Adresi/ Other Correspondence Addresses:

Bilgin Kùltür Sanat Yayınevi, Selanik 2 Caddesi 68/4 Kızılay-Çankaya ANKARA

06620/ TÜRKiYE

ANADOLU PREHİSTORYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIAN PREHISTORIC RESEARCH

6

Yayın Sahibi: Dr.Cevdet Merih EREK

Editörler/Editors

Cevdet Merih EREK
Benjamin S. ARBUCKLE
Emma L. BAYSAL
Kadriye ÖZÇELİK

Yayın Kurulu/Editorial Advisor Board

Adnan BAYSAL
Atakan AKÇAY
Aslı Erim ÖZDOĞAN
Ayşe Tuba ÖKSE
Berkay DİNÇER
Burçin ERDOĞU
Cevdet Merih EREK
Çiler ALGÜL
Eşref ABAY
Eylem ÖZDOĞAN
Gökhan MUSTAFAOĞLU
Halil TEKİN
Haluk SAĞLAMTİMUR
Harun TAŞKIRAN
İrfan Deniz YAMAN
Kadriye ÖZÇELİK
Metin KARTAL
Mihriban ÖZBAŞARAN
Necmi KARUL
Nur BALKAN-ATLI (Ebedi Üyemiz)
Özlem ÇEVİK
Semra YILDIRIM
Turan TAKAOĞLU
Zafer DERİN

ANKARA 2020

APAD HAKEMLİ BİLİMSEL BİR DERGİDİR
JAPR IS A PEER REVIEWED SCIENTIFIC PUBLICATION

Yayın İlkeleri

APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi) Anadolu ve yakın çevresindeki ÷lkelerde gerçekleştirilen ‘‘Prehistorik Arkeoloji’’ alanındaki özgün araştırmaları yayınlamak ve bu alanlardaki sorunlara bilimsel ölçütler içerisinde tartışma olanağı sağlamak amacıyla yayınlanmaktadır. APAD özellikle Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait özgün araştırma makalelerini, deneme ve derlemeleri yayımlayan hakemli, akademik bir dergidir. Esas olarak her yılın Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez; temalı olarak gerçekleştirilen sempozyum ve/veya çalıştayların sonuçları da ‘‘özel sayı’’ olarak yayınlanır.

APAD’da yayımlanan yazıların, bilim etiği başta olmak üzere, her türlü içeriksel sorumluluğu yazarlarına; telif hakkı ise basılı ve her türlü elektronik ortamda Bilgin Kültür & Sanat Yayınlarına ve APAD’ın yayın sahibine aittir. APAD’da yayımlanan bir yazı, başka bir yerde yayımlanamaz. Daha önce başka bir yerde yayımlanmış yazılar APAD’a gönderilemez. APAD’da yayımlanan yazıların sahiplerine ve bu yazıları değerlendiren hakem veya hakemlere herhangi bir ücret ödenmez.

Hakem Değerlendirme

APAD’a gönderilen yazılar, öncelikle derginin editörleri tarafından yayın ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun gör÷lmeyen yazılar ya düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da tamamen reddedilir. Yayın için kabul edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık, bilimsel etik ve kaliteye dikkat edilir. Değerlendirme sonucunda uygun bulunan makaleler, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar iki yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğer olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Editör Kurulu, hakem raporlarını dikkate alarak nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve editörlerin eleştiri ve önerilerini dikkate almak zorundadırlar. Editörler tarafından incelenen ve uygun gör÷l÷p hakemlere gönderilen makaleler hakemlerden olumlu rapor almışlarsa editörlerce tekrar incelenmez ancak redaksiyona tabi tutulur. Redaksiyon süreci yazarla iletişim halinde ve yazarın onayı alınarak yapılır. Yazarlar, bu süreç ve işleyişle (editör, hakem ve redaksiyon) ilgili katılmadıkları hususlar varsa, bunlara gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Yazım Dili

APAD’ın yazım dili Türkiye Türkçesi veya İngilizce olmalıdır.

Yazım Kuralları

APAD'a gönderilen yazılar Windows (Microsoft Word) uyumlu sözcük işlemci programıyla A4 boyutunda yazılmalı; e-posta ya da Word uyumlu bir CD ile birlikte yazışma adresine gönderilmelidir. Makaleler içinde yer alan tabloların ve görsellerin 300 dpi çözünürlükte ve jpeg formatında olmasına dikkat edilmelidir.

Atıflar ve Kaynaklar

Alıntılar ve kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir.

Metin İçinde Alıntı Yapılan Eserler Tek yazarlı eserlerden yapılan alıntılar

Eserin tümüne atıf yapılıyorsa (Erek 2010); belirli bir sayfa veya sayfalara atıf yapılıyorsa (Özbek 2006, 38)

Çok yazarlı eserlerden yapılan alıntılar

İki yazarlı ise (Freeman ve Herron 2009); üç yazarlı ise (Kartal, Karakoç ve Erbil, 2014), üçten fazla ise (Bar-Yosef ve diğ. 1995, 236) şeklinde olmalıdır.

Kişisel görüşme

(Doç. Dr. Kadriye Özçelik ile yapılan kişisel görüşme. 16.12.2014.)

veya

Doç Dr. Kadriye Özçelik (Kişisel Görüşme, 16.12.2014) “Anadolu Üst Paleolitik dönemiyle ilgili sorunları...” şeklinde ve metin içinde verilmelidir.

URL bağlantılı internet sitelerinden yapılan alıntılar (Blog, Web Sayfası vb)

Yazar biliniyorsa metin içinde (Webber, Ekim 2013) veya (Pettitt 2002) şeklinde; bilinmiyorsa metin içinde (Eğitim 2007) veya (<http://climate.nasa.gov/evidence/>) şeklinde verilmeli kaynakçada erişim tarihiyle birlikte gösterilmelidir.

Sözlük eserlerden yapılan alıntılar

Metin içinde (*Garrymander* 2003) veya (*Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük* 1945)

Ansiklopedi eserlerden yapılan alıntılar

Metin içinde (Balkans: History 1987)

Alıntı Yapılan Eserlerin Kaynakça Olarak Verilmesi

Düzen: Girişler yazarların soyadlarına ve alfabetik sıraya göre düzenlenmelidir. Yazarları olmayan kaynaklar aynı liste içinde alfabetik sıraya göre gösterilmelidir.

Yazarlar: Yazarların sadece soyadları (ilk harfi büyük olacak şekilde) açık şekilde yazılmalı; isimlerinin ise sadece baş harfleri (büyük harfle) yazılmalıdır. Örneğin Erek, C. M.

Başlıklar: Kaynakça olarak verilen eserlerin ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Kitap eserleri *italik* düzende, makale veya editörlü kitap içindeki çalışmalar ise “tırnak” içine alınmalı ve ilk harfleri büyük olmalıdır.

Sayfa veya Cilt/Sayı gibi Kısaltmalar: Sayfa numaralarını belirtmek için kullanılan “s.” kısaltmasını, periyodik dergilerin sayı numaraları veya gazete ve kitaplar için kullanmayınız. Sayfa numaralarını belirtmek için kullanılan “s.” kısaltmasını sadece makale veya editörlü kitap içindeki çalışmalar için kullanınız.

Girinti: Girişin ilk satırı sol kenar çizgisiyle aynı hizada olmalı; sonraki satırlar ise “bir asılı” girinti oluşturacak şekilde yazılmalıdır.

Altı Çizili ve İtalik Göstergeler: Dergi ve kitap adlarının altı çizilmemeli ve italik olarak yazılmalıdır. Sadece URL bağlantılı çalışmalar altı çizili verilmelidir.

İnternette Erişilen Kaynaklar: İnternet aracılığıyla elde edilen makale vb eserlerin varsa DOI numarası; yoksa URL uzantılı bağlantıları veya sürekli kullanılan internet adresleri mutlaka verilmelidir. DOI numarası ve URL bağlantılarının bilim etiği gereği okuyucuları yönlendirme ve doğru bilgilendirme amaçlı olduğu unutulmamalıdır. DOI ve URL adresleri sürekli değilse yararlanılan kaynağın erişildiği sitenin ana sayfası erişim tarihiyle birlikte kaynakçada belirtilmelidir.

Kitap olarak basılmış eserler Tek yazarlı kitap

Özdoğan, M. 2001. *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları* (2. Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

İki yazarlı kitap

Jacob, P. ve Jeannerod, M. 2003. *Ways of Seeing; The Scope and Limits of Visual Cognition*. Oxford: Oxford University Press.

Üç ya da daha çok yazarlı kitap

Inizian, M.-L., Reduron-Ballinger, M., Roche H. ve Tixier, J. 1999. *Technology and Terminology of Knapped Stone*.

Çeviri kitap

Freeman, S. ve Herron, J. C. 2009. *Evrimsel Analiz*. Yenilenmiş Dördüncü Basım. Çev. Battal Çıplak, Ankara: Palme Yayıncılık.

Editörlü kitap

Erdur, O. ve Duru, G. (eds.) 2003. *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?* İstanbul: Ege Yayınları.

Kitap içinde bölüm/makale

Özkaya, V.ve Coşkun, A. 2011. Körtik Tepe. İçinde M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research: The Tigris Basin*. (s. 89-127), İstanbul: Archaeology and Art Publications.

Sadece elektronik basılı kitap

O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. 22 Ekim 2012 Tarihinde <http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?litem=I135> adresinden erişildi.

Kitabın elektronik versiyonu

Shotton, M. A. 1989. *Computer addiction? A study of computer dependency* [DX Reader version]. 10 Eylül 2014 Tarihinde <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp> adresinden erişildi.

Rapor ve teknik makaleler

Gencil Bek, M. 1998. *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: BAYAUM.

İnternette erişilmişse URL bağlantısı da verilmelidir.

Dergiden tek yazarlı makale

Baysal, A. 2005. “Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri”, *Toplumsal Tarih*, 24(143), s. 66-72.

Kolankaya-Bostancı, N. 2012. “Anadolu'da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Aşı Boyası Kullanımı”, *Anadolu/Anatolia* 38, s. 29-51.

Dergiden çok yazarlı makale

Binark, F. M. ve Çelikcan, P. 1998. “Mahremin Müzakereye Çağrılması ve Yıldı Örneği,” *Kültür ve İletişim*, 1(2), s. 197-214.

Kuzmin, V. Y., van der Plicht, J. ve Sulerzhitsky, D. L. 2014. “Puzzling radiocarbon dates fort he Upper Paleolithic site of Sungir (Central Russian Plain),” *Radiocarbon* 56(2), s. 451-459. Nanterre: CREP.

Elektronik dergiden makale

Walker, J. M., Gibert, J., Lòpez, M., Lombardi, A. V., Pérez-Pérez, A., Zapata, J., Ortega, Jon, H., Thomas, P., Alistair, S., Jean-Luc, Z., J. ve Trinkaus, E. 2008. “Late Neandertals in Southeastern Spain: Sima de las Palomas del Cabezo Gardo, Murcia, Spain,” *Proceedings of National Academy of Sciences USA*, 105(52), s. 20631-20636. www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0811213106 adresinden 12.12.2012. Tarihinde erişildi.

Formicola, V., Pontrandolfi, A. ve Svoboda, J. 2001. “The Upper Paleolithic triple burial of Dolni Vestonice: Pathology and funerary behavior,” *American Journal of Physical Anthropology*, 115 (4) s. 372-379, doi: 10.1002/ajpa.1093.

Basılmamış tezler

YÖK'ten indirilmiş ise URL adresi de künye bilgileri sonuna verilmelidir.

Sarı, E. 2008. *Kültür Kimlik ve Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sözlük eserler

Garrymander. 2003. *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam Webster's.

Türk Dil Kurumu 1945. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ansiklopedi eserler

Balkans: History. 1987. *Encyclopaedia Britannica İçinde* (15. Baskı. Cilt. 14, s. 570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

URL bağlantılı (Blog, Web Sayfası vb) eserler

Webber, S. 2013, 18 Aralık. *Information literacy in work place contexts*. 18 Aralık 2013 tarihinde <http://information-literacy.blogspot.com/> adresinden erişildi.

Pettitt, P. 2002. When Burial Begins. 15 Ocak 2013 tarihinde <http://www.archaeologyuk.org/ba/ba66/feat1.shtml> adresinden erişildi.

Eğitim. 2007. 09 Ocak 2015 tarihinde <http://www.eğitim.com/> adresinden erişildi.

Instructions for Contributors

APAD is a peer reviewed journal of Prehistoric Archaeology that is published annually in May. The journal publishes original research, synthetic evaluations, as well as book review articles, relating to south-west Asia from the Paleolithic through to the Neolithic, and the Chalcolithic age.

In order for an article to be considered for publication in APAD, it should not have been previously published, should not be under consideration for publication elsewhere, and should not have been accepted for publication elsewhere. Academic objectivity, scientific ethics and quality are considered of utmost importance.

Upon acceptance of a paper, the author will be asked to assign copyrights to “Bilgin Kültür & Sanat” publications and “APAD”. Authors are responsible for obtaining permission to reproduce any material in which they do not own copyright, to be used in both print and electronic media, and for ensuring that the appropriate acknowledgements are included in their manuscript.

Submission and Evaluation of Articles

Submitted articles are initially screened by the Editorial Board in terms of their compatibility to the Journal’s criteria. Those that are found unsuitable are returned to their authors at this stage. Following this initial screening, the articles are sent to at least two referees. The review process is blind, i.e. neither the referees nor the author are allowed to know each other’s identities. For an article to be accepted for publication, two positive reports are required. If one reviewer’s report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third reviewer for further evaluation, or alternatively the board may come to a final decision, according to the contents of the reports. Authors are expected to incorporate the comments, make the necessary corrections, or explain why the required corrections could not be made. The final decision rests with the Editorial Board. Reviewers’ reports are securely stored for two years.

The Language

The languages of APAD are Turkish in Turkey and English. Articles may be submitted in either language.

Writing Rules

Articles should not normally exceed 12,000 words (including references); longer articles may be considered upon consultation with the Editorial Board. The article should include a 200 words abstract in both Turkish and English. The affiliation and email address of each author should appear on the abstract page together with a 50 words biography of each author specifying current academic position and subject interests. Articles should be typed in Microsoft Word, in A4 format. Tables, figures and any images should be black and white or greyscale .jpeg format with at least 300 dpi resolutions. Each should be clearly labelled in terms of where they will be used in the article. All materials, including the article and the images, can be sent via e-mail or to the Journal's correspondence adress.

References and Bibliography

The references and bibliography must be according to APA 6 (American Pyschological Association) standards. Footnotes can be used, please avoid the inclusion of endnotes and do not use footnotes for references which should be included within the main text.

Reference citations in the text

Works by a single author

The last name of the author, the year of publication and page number (where necessary) are inserted in the text at the appropriate point, for example;

...Direkli Cave, an Epi-paleolithic site in Southern Anatolia, (Erek 2010:25)...in the text.

If the name of the author or the date appear as part of the narrative, cite only missing information in parentheses, for example;

Erek (2010:25) argued that...

Works by multiple authors

When a work has two authors, always cite both names every time the reference occurs in the text, for example;

...as has been shown (Freeman and Herron 2009)...

In the narrative text, join the names with the word "and", for example;

...as Freeman and Herron (2009) demonstrated that...

When a work has more than two authors, cite all authors the first time the reference occurs, for example;

Kartal and Erbil (2016) found...

In all subsequent citations, include only the surname of the first author followed by "*et al.*" and the year of publication, for example; Bar-Yosef *et. al.* (1995) found...

Personal communication

“The trend towards making tools more geometric in shape emerges in the Balkans much later than in Anatolia” (Metin Kartal pers comm. 04.05.2013, 15:50).

or

Metin Kartal (pers comm. 04.05.2013, 15:50) thinks that the Epi-paleolithic in Turkey was a local development...

Work reports and articles by associations, corporations, government agencies, etc.

The names of groups that serve as authors (corporate authors) should be written out each time they appear in a text reference, for example;

(National Geographic Institute 2009)

Works with no specified author

When a work has no specified author, use the first two or three words of the works title (omitting any initial articles) as your text reference, capitalizing each word. Place the title in quotation marks if it refers to an article, chapter of a book, or Web page. Italicize the title if it refers to a book, periodical, brochure, or report, for example;

...on climate change ("Climate and Weather" 1997)...

Guide to Agricultural Meteorological Practices (1981)

Anonymous authors should be listed as such followed by a comma and the date, for example;

...on climate change (Anonymous 2008)

Works retrieved from an Online Database (e.g Blog, Web Site etc.) Works with author(s)

(Webber October 2013) or (Pettitt 2002) in the text...

Works with no author

(Global Climate Change 2014) or (<http://climate.nasa.gov/evidence/>) in the text.

Dictionaries

(*Garrymander* 2003) in the text.

Encyclopedias

(Balkans: History 1987) in the text.

Reference List

References cited in the text of an article must appear in a Bibliography. This list provides the information necessary to identify and retrieve each source.

Order: Entries should be arranged in alphabetical order by authors' last names. Sources without authors are arranged alphabetically by title within the same list.

Authors: Write out the last name and initials for all authors of a particular work. e.g. Erek, C. M.

Titles: Capitalize only the first word of a title or subtitle, and any proper names that are part of a title.

Pagination: Use the abbreviation “pp” to designate page numbers of articles from periodicals that do not use volume numbers, especially newspapers and books. These abbreviations are also used to designate pages in encyclopedia or journal articles and chapters from edited books.

Indentation: The first line of the entry should be flush with the left margin, and all subsequent lines are indented to form a "hanging indent".

Underlining and Italics: Italics should be used for titles of books and journals. Only works with a URL should be underlined.

Internet Address: A stable Internet address should be included and should direct the reader as close as possible to the actual work. If the work has a digital object identifier (DOI), use this. If there is no DOI or similar handle, use a stable URL. If the URL is not stable, as is often the case with online newspapers and some subscription-based databases, use the home page of the site from which you retrieved the work.

Books

One author, in print

Shea, J. J. 2013. *Stone Tools in the Paleolithic and Neolithic and Near East: A Guide*. New York: Cambridge University City.

Two authors, in print

Jacob, P. and Jeannerod, M. 2003. *Ways of Seeing; The Scope and Limits of Visual Cognition*. Oxford: Oxford University Press.

More than two authors, in print

Inizian, M.-L., Reduron-Ballinger, M., Roche, H. and Tixier J. 1999. *Technology and Terminology of Knapped Stone*. Nanterre: CREP.

Edited book

Erdur, O. and Duru, G. (eds.) 2003. *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?* İstanbul: Ege Yayınları.

Essays or chapters in edited books

References to an essay or chapter in an edited book must include the following elements: essay or chapter authors, date of publication, essay or chapter title, book editor(s), book title, essay or chapter page numbers, place of publication, and the name of the publisher.

Özkaya, V. and Coşkun, A. 2011. Körtik Tepe. In M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.) *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research: The Tigris Basin* (pp. 89-127), İstanbul: Archaeology and Art Publications.

Online books or e-books

only online books

O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. Retrieved October 22, 2012 from <http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp litem I 135>.

e-books

Shotton, M. A 1989. *Computer addiction? A study of computer dependency* [available DX Reader version]. Retrieved September 10, 2014 from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>.

Article from an online encyclopedia

Containerization. 2008. In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved May 6, 2008, from <http://search.eb.com>

Research reports and papers

References to a report must include the following elements: author(s), date of publication, title, place of publication, and name of publisher. If the issuing organization assigned a number (e.g., report number, contract number, or monograph number) to the report, give that number in parentheses immediately after the title. If it was accessed online, include the URL.

Gencil Bek, M. 1998. *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: BAYAUM.

Articles in journals

References to periodical articles must include the following elements: author(s), date of publication, article title, journal title, volume number, issue number (if applicable), page numbers and doi numbers.

Journal article, one author, accessed online

Reingruber, A., 2011. "Early Neolithic Settlement Patterns and Exchange Networks in the Aegean", *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, pp. 291-305. doi: 10.4312/dp.38.23.

Journal article, two authors, accessed online

Runnels, C. and Özdoğan, M. 2001. "The Paleolithic of the Bosphorus Region, NW, Turkey",

Journal of Field Archaeology, 28 (1-2), pp. 69-92. doi: 10.1179/jfa.2001.28.1-2.69

Journal article, more than two authors, accessed online

Otte, M.; Yalçınkaya, I., Leotard, J.M., Kartal, M., Bar-Yosef, O., Kozłowski, J., Bayón, I. L. and Marshack, A. 1995. The Epi-palaeolithic of Öküzini Cave (SW Anatolia) and Its Mobiliary Art, *Antiquity*, 69(266), pp. 931-944. doi: 10.1017/S0003598X00082478

Article from an Internet-only journal

If there is a doi number it should be included at the end of the reference, for example; Internet Archaeology?

Efstratiou, N., Biagi, P., Karkanis, P., and Starnini, E. 2013. "A late Paleolithic site at Ouriakos (Limnos, Greece) in the North-eastern Aegean", *Antiquity*, 87. Retrieved from <http://antiquity.ac.uk/projgall/efstratiou335/>.

Dissertation or thesis

Young, R. F. 2007. *Crossing boundaries in urban ecology: Pathways to sustainable cities* (Doctoral dissertation). University.

Encyclopedia or dictionary

Garrymader. 2003. *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam Webster's.

Balkans: History. 1987. *Encyclopaedia Britannica* (15th Edition, Vol. 14, pp. 570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

Undated Web site content, blogs, and data

For content that does not easily fit into categories such as journal papers, books, and reports, keep in mind that the goal of a citation is to give the reader a clear path to the source material. For electronic and online materials, include the stable URL or database name. Include the author, title, and date published when available. For undated materials, include the date the resource was accessed. magazines, and newspapers

Blog entry

Arrington, M. 2008, August 5. *The viral video guy gets \$1 million in funding*. Message posted to <http://www.techcrunch.com>

Professional Web site

National Renewable Energy Laboratory. 2008. *Biofuels*. Retrieved May 6, 2008, from http://www.nrel.gov/learning/re_biofuels.html

Entire Web site

When citing an entire Web site (and not a specific document on that site), no Reference List entry is required if the address for the site is cited in the text of your paper.

NASA data has been instrumental in changing the way that we approach climate data in archaeology (.....)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Ali OZAN ve Haluk SAĞLAMTİMUR

Ege GÜBRE Yerleşimi Neolitik Çağ Yapılarında Görülen Sembolik Uygulamalar.....1
SYMBOLIC PRACTICES ON THE NEOLITHIC AGE STRUCTURES OF EGE GÜBRE

Beray KÖSEM

Neden Tipoloji-Nasıl Tipoloji.....19
WHY TYPOLOGY-HOW TO TYPOLOGY

Gökhan MUSTAFAOĞLU

Boncuklu Höyük'te Ev İçi ve Dışı Yaşam Pratiklerine Yönelik Deneysel Çalışmalar.....29
EXPERIMENTAL STUDIES IN AND OUT OF HOUSE LIFE PRACTICES IN BONCUKLU HÖYÜK

Halil TEKİN

Mezopotamya'nın Geç Prehistorik Sanatında Öykücü Anlatım.....53
NARRATIVE EXPRESSION IN THE LATE PREHISTORIC ART OF MESOPOTAMIA

Iraz Aslı YAMAN

'Landscape Archaeology' Neyi İfade Etmelidir?.....75
WHAT SHOULD 'LANDSCAPE ARCHAEOLOGY' MEAN?

İfan Deniz YAMAN

Prehistorik Dönemde Yaşam Sınırı: Keçe Mağarası.....89
BASIS FOR LIVING IN PREHISTORIC PERIOD: KEÇE CAVE

Metin KARTAL

Batı Toroslar'da Paleolitik Sanat Tasvirleri, Sembolizm ve Yeni Bulgular.....103
PALEOLITHIC ART DEPICTIONS, SYMBOLISM AND NEW DISCOVERIES IN THE WESTERN TAURUS MOUNTAINS

Neyir KOLANKAYA-BOSTANCI

Batı Anadolu Bölgesi Kalkolitik Çağ Obsidiyen Takas Modelleri.....125
WESTERN ANATOLIA CHALCOLITHIC AGE OBSIDIAN EXCHANGE MODELS

İçindekiler

Pınar ÇAYLI

Tarihöncesinde Ürün Depolama, Mimari ve Sosyal Yapı Üzerine Bir Değerlendirme.....149
AN EVALUATION OF PREHISTORIC FOOD STORAGE, SETTLEMENT PATTERNS AND SOCIAL STRUCTURE

Zehra Fürüzen TAŞKIRAN

Suluin Mağarası Yontmataş Endüstrisinin Tekno-Tipolojik Analizi.....177
TECHNO-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE CHIPPED STONE INDUSTRY OF THE SULUIN CAVE

TARİHÖNCESİNDE ÜRÜN DEPOLAMA, MİMARİ DÜZEN VE SOSYAL YAPI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Pınar ÇAYLI**

Öz

Arkeolojik açıdan yerleşik olmayan toplumlarda da izlenebilen besin depolamanın, kalıcı köy yerleşmeleriyle ivme kazanarak arttığı, mimari düzen ve sosyal yapı üzerinde tanımlı değişimlere neden olduğu bilinmektedir. Bu yazının amacı, Geç Epi-paleolitik'ten Kalkolitik dönemin sonuna kadar Yakındoğu'da (Güney Mezopotamya hariç) görülen bazı depolama uygulamalarını, mimari düzen ve sosyal yapı perspektifinden değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Tarihöncesi, Besin Depolama, Silo, Sosyal Yapı, Yerleşme Düzeni

AN EVALUATION OF PREHISTORICAL FOOD STORAGE, SETTLEMENT PATTERNS, AND SOCIAL STRUCTURE

Abstract

A basic understanding of prehistorical food storage is already provided by the study of semi-nomadic societies. Storage activities have been continuously improved since the advent of more sedentary lifestyles and have precipitated significant changes to social structures and settlement patterns. The main purpose of this paper is the evaluation of storage activities in the Near East between the late Epi-paleolithic to the end of the Chalcolithic Period in terms of significant changes of settlement patterns and social structures (except South Mesopotamia).

Key Words: Prehistory, Food Storage, Silo, Social Structure, Settlement Pattern

GİRİŞ

Tarihöncesinde avcı toplayıcı ve tarımcı toplumlarda önemini hiç kaybetmeyen besin depolamanın, sosyal yapıyı ve yerleşme düzenini biçimlendiren ana öğelerden biri olduğu bilinmektedir. Başlangıçta temel beslenme ihtiyacını karşılamaya yönelik sürdürülen bu eylem, zamanla bir “güç simgesine” dönüşmüştür. İhtiyaç fazlası ürünün uzun vadeli kullanım için depolanmasından kaynaklanan “güç”, artı ürün, artık ürün ya da değer birikimi gibi kavramlar üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır***. Bu yazı kapsamında yarı yerleşik/yerleşik toplumların görüldüğü Geç Epi-paleolitik'ten,

* Makalenin gönderiliş tarihi:19.03.2020, Kabul ediliş tarihi:01.04.2020

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir. e-posta: pinarkeo@yahoo.com.

*** Biriktirilen İhtiyaç fazlası materyalin her zaman gıda temelli olmadığına, ancak konumuz kapsamında tarımsal üretimin depolandığına dikkat çekmek isteriz.

kentlerin belirlediği Kalkolitik dönem sonuna* kadar geniş bir coğrafyada (Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz Koridoru, Doğu-Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu, Kilikya ve Göller Bölgesi), ekonomileri ve endüstrileri yerel koşullara göre şekillenen ve buna uygun geçim modelleri oluşturan toplumların depolama uygulamaları ele alınmıştır. Bu sayede yaklaşık 7000 yıllık bir süreçte, devam eden veya değişen depolama uygulamaları tanımlanmaya çalışılmış, incelenen dönem ve tarihöncesi kültürler bağlamında ele alınan ürün depolama, ekonomi, sosyal yapı, mimari düzen ve güç ilişkisi gibi kavramların arkeolojik izleri sorgulanmıştır.

Kuramsal Yaklaşım

Biyolojik varlıkların gelişmesi ve yaşamlarını devam ettirmeleri için ön koşul, gerekli gıda maddelerinin alınmasıdır. Beslenme adını verdiğimiz eylem, tüm canlıların en temel ortak paydasıdır. Kendi besinini kendi üreten mikroorganizmaları bir tarafa bırakacak olursak, insan ve insanın müdahale etmediği (evcilleştirmediği/kültüre almadığı) diğer tüm canlılarda beslenme, doğanın sunduklarıyla işleyen doğal bir süreçtir. Bu doğal süreç, kültür tarihinin en eski döneminde, ekonomisi üretime dayanmayan insan için de işlemekteydi. Dolayısıyla, yaşam biçimi/kültürü öncelikle iklim, sonra ise geçim ekonomisine göre şekillenen avcı toplayıcı insanın, uzun süreli kalıcı yerleşmelere neden ihtiyaç duymadığı, bu bağlamda değerlendirilebilir. Buzul çağıının sonlandığı ve ılıman iklim koşullarının olduğu bir dönemde, Yakındoğu'daki toplulukların konaklama sürelerini uzattığı, farklı türden ve bol miktarda doğal besin kaynaklarına kolay erişebildikleri bilinmektedir. Bu dönem Yakındoğu'da Epi-paleolitik olarak tanımlanır. Dönemin sonlarında, avcılığın yanı sıra, toplayıcılık ve yabancı tahıl hasadı yapan ilk yerleşik avcı toplayıcı gruplar da görülmektedir. Arkeolojik görünürlük açısından "yerleşiklik" kavramı da ilk kez bu toplumlarla birlikte anılır**.

Epi-paleolitik dönemden itibaren besin ihtiyacını garanti altına almak için gerekli fiziksel koşulları oluşturma çabasındaki insanoğlunun, bitkilerin kültüre alınmasından çok daha önce besin depolamaya başladığı açıktır (Kuijt ve Finlayson 2009; Testart vd. 1982). Yerleşik hayat ve üretici ekonomiyle beliren yeni yaşam biçiminin başlangıcı (Verhoeven 2004) ve sonrasındaki süreçte üretime dayalı geçim ekonomisinin artı değeri ortaya çıkarması ve bunun zamanla ekonomik bir güce dönüşümü, güç, liderlik, prestij, statü, iş bölümü, uzmanlaşma, seri üretim, yeniden dağıtım, merkezileşme (hiyerarşi) kavramlarını da tarihöncesi toplumlar, beslenme ve

* Kuru tarım bölgelerinde yer alan Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki Kalkolitik dönem çağdaşlarıyla farklı bir gelişim çizgisindeki Güney Mezopotamya, bu yazının coğrafi sınırları içinde yer almaz. Ancak bölgenin Son Kalkolitik'ini temsil eden "Uruk" kültürünün, bu çalışmada sözü edilen bazı coğrafyalarda izleri belli bir dönemden sonra (Orta ve Geç Uruk dönemleri LC 3-5) net biçimde görülür.

** Yerleşiklik kavramı, besin işleme ve depolama ilişkisi için bkz. Beslenmeye ilişkin doğrudan ya da dolaylı kanıtların, bir yerde uzun süre yaşayan ilk toplumlarda bulunuyor olması, insanların yerleşik hayata geçiş nedenlerine ilişkin tartışmalara beslenme olgusunun eklenmesini sağlamıştır (Boyd 2006: 166). Bu durum ayrıca, "Kent Devrimi"nin ön koşullarından biri kabul edilerek (Childe 1950: 9-16) uzun soluklu tartışmalardaki yerini almıştır.

depolama bağlamında irdelememize olanak sağlamıştır (Ben-Shlomo vd. 2009, 2012; Childe 1950, 1951, 2010: 30-31; Frangipane 2002; Giddens 1984: 259; White 1943). Bu nedenle kent öncesi toplumların sosyal yapı farklılıklarını, karmaşık toplumları (*complex society*) veya devlet oluşumunun kökenini anlamaya çalışırken artık iktisatçılar, sosyologlar ve antropologlar tarafından kuramsal altlıkları oluşturan kaynaklara başvurmak kaçınılmaz olmuştur (Durkheim 2006; Frangipane 2002; Fried 1967; Polanyi 1957; Service 1962). Bu kaynaklar sosyal yapıdaki farklılaşmaları genel olarak ekonomik nedenlerle ilişkilendirir*. Prehistorik toplum yapıları incelenirken, fikirleri yaygın biçimde uyarlanan, toplumsal eşitsizlik, liderlik ve politik ekonomi üzerine arkeolojik çalışmalar yapan, toplumsal karmaşıklığın ortaya çıkışını inceleyen Service (1962), Fried (1967), Johnson ve Earle'ün (1987) görüşleri, günümüzde her ne kadar çizgisel ve genel olduğu yönünde eleştirilse de, ana hatlarıyla süreci açıklayıcıdır.

Bir sosyal yapının belirlenmesinde, sürdürülmesinde ya da yok edilmesinde ideolojiler de göz ardı edilmemelidir. Yeme içme aktivitelerinin bir şölene, adağa ya da güce dönüştüğü törensel ziyafetlerin altında yatan soyut kavramların da sosyal yapı kurgusunda etken (Dietler ve Hayden 2001) ve bu organizasyonların gerçekleştirilebilmesi için bazı toplumlarda ihtiyaç fazlası ürün yaratmanın bir zorunluluk olabileceği de düşünülebilir (Kuijt 2009: 644).

Diğer taraftan, bir toplumun (yerleşik olsun ya da olmasın), ancak “politik” bir gücün baskısıyla ürün birikimine gidebileceğini, aksi takdirde insanların kendilerine yeter bir ekonomiyle bolluk içinde yaşayabileceklerini savunan görüşler de bulunmaktadır. “Kaynakların ve insan gücünün, artı ürün için seferber edilmesine ancak politik bir kontrol mekanizmasının yol açabileceği” ifadesi bu görüşlerin ana iskeletini oluşturmaktadır (Clastres 2016: 14-15; Earle 2013: 98; Sahlins 2010: 25-42).

Hangi argümanla olursa olsun, kök toplayıp, yabancı tahıl hasadı yaparken de (Geç Epi-paleolitik, PPNA) ya da besin üretimine geçilen Neolitik süreçte de, insanların ürünlerini depolamak için çözüm aradıkları arkeolojik olarak belgelenebilmektedir. Tarım ekonomisinin ve hayvancılığın yoğunluk kazanmaya başladığı MÖ 7. binden itibaren saklama koşullarındaki teknolojik çeşitlilik ve kapasitedeki artış dikkat çeker. Bu bağlamda, insanların yıl boyunca gerekli olan ihtiyacın ötesinde bir miktarı garanti altına almak amacıyla topraktan verim alma süreçlerini geliştirdikleri**, teknolojik açıdan uygun saklama koşullarını oluşturdukları, ürünün nasıl kullanılacağı ve idaresi

* Arkeologların genel bakış açısı, ürün birikimine gitmenin kentleşme sürecini hızlandıran etkenlerden biri olduğudur. Bu görüş için ayrıca bkz. “Kent Devrimi”nin ön koşullarından biri: Artı Ürün Yönetimi (Childe 1950: 9-16); Artı ürün birikimiyle, tam zamanlı uzmanlaşmış iş gücünün, sosyo ekonomik farklılaşmaların, karmaşık toplumların, devlet ve kentlerin oluşmasının doğrudan ilişkili olduğu (Frangipane 2010: 81); “Mezopotamya’da tahıl kraldı, ya da Tahıl kralları yarattı” (Paulette 2015: 7); Depolama sistemlerinin varlığı, sosyo ekonomik eşitsizliğin ilk göstergeleri olarak genel kabul görür (Kuijt-Finlayson 2009).

** Bu süreçlerin içinde tohum stoklama, ekme, sulama, bakım, hasat ve depolama gibi zamana yayılacak eylemler yer alır.

hakkında sosyal organizasyonlara yöneldikleri ve ayrıca depolama alanlarını yerleşme bazında düzenledikleri anlaşılmaktadır. Tarımcı köylerde, yaşam alanından daha çok önemsenen kiler, ambar gibi donanımlar, hayati önem taşıyan ve toplumun ayakta kalmasını sağlayan bir güç unsurunaysa zamanla dönüşmüştür.

Özetle, arkeolojik açıdan besin depolamanın; beslenme ihtiyacını karşılamadaki önemi, kalıcı yerleşmelerin ortaya çıkışındaki etkisi, yaşam alanlarındaki değişimler konusundaki etkisi açıktır. Dolayısıyla bu konu, insanların temel besinlerini üretme, tüketme ve paylaşma konusundaki yaklaşımları, ürünün niteliğine ve yaşanan coğrafyanın özelliklerine göre yeni tarımsal ve endüstriyel teknolojilerin geliştirilmesi, saklama koşullarının belirlenmesi, ihtiyaç fazlası ürünün biriktirilerek ürün fazlasının bir güce dönüşmesi ve ürün depolamanın tercihle mi yoksa bir zorlamaya bağlı olarak mı gerçekleştiği gibi geniş bir perspektiften de irdelenebilir.

İlk Yerleşik ve İlk Üretim Topluluklarında Besin Depolama

Geç Pleistosen ve Erken Holosen, Epi-paleolitik ve Neolitik dönemlerin yaşandığı jeolojik süreçlerdir. Yakındoğu'da sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda köklü dönüşümler ilk olarak Geç Epi-paleolitik dönemde takip edilmektedir. Bu dönüşümlerin nedenleri çoğunlukla, Pleistosen sonunda yaşanan iklim ve dolayısıyla doğal çevrede meydana gelen değişimlerle açıklanmaya çalışılmıştır (Bar Yosef 1998; Hole 2004: 16; McCorriston ve Hole 1991). Yakındoğu'daki Epi-paleolitik topluluklar, Avrupa'nın ya da kuzey yarımkürenin kuzeyindeki buzullardan dolayı olarak etkilenmişlerdir. Kuzeye oranla daha ılıman olan bu kuşakta, zaman zaman kurak dönemler* yaşansa da bölgenin sunduğu bitki çeşitliliği, insanların bir bölgede uzun süre kalmaları için uygun koşullara sahiptir. Floradaki çeşitlilik ve uygun iklim koşulları, fauna ortamının canlılığına bu da bir anlamda insanların besin kaynaklarında çeşitliliğe yol açmıştır (Kartal 2009: 21-22; Verhoeven 2004: 181- 182, Tablo 1).

Avcılığın yanı sıra, toplayıcılık ve yabancı tahıl hasadı yapan ilk yerleşik grupların bitkisel besin kaynakları değişkenlik gösterebilmektedir. Yabancı bitkilerin olgunlaşma zamanları, buldukları coğrafyanın yükseklik ve enlemine bağlı olarak değişir. Bu durum, yerel iklim olaylarının da etkisiyle belirgin yıllık dalgalanmalara neden olarak, aynı tür bitkinin her zaman aynı verimde toplanamaması sonucunu doğurur (Byrd 1989: 173). Yerleşik yaşama geçen bu toplumların, tek yıllık bitkilerin tohumlarını toplayarak depolamış ve sınırlı ölçüde yetiştirmiş olabilecekleri önerilmektedir (Willcox ve Savard 2007: 427).

* Younger Dryas, bölgede adı geçen dönemde bilinen kurak bir periyodu ifade eder. Bu periyod, atmosferdeki karbondioksit ve yağış oranlarının azalmasıyla açıklanmaktadır. Oldukça soğuk ve kurak geçen süreçte sıcaklık değerlerinin ani yükselişi yaklaşık 2000 yıllık bir periyotta devam eder (Barker 2006: 116, 117, 131).

Epi-paleolitik dönemde depolamaya ilişkin tanımlı arkeolojik kanıt, Doğu Akdeniz (Levant) kültür bölgesinin en büyük Natufian** alanlarından biri olan *Ain Mallaha* yerleşmesinden gelmektedir. İsrail’de yer alan, avcı toplayıcı fakat yerleşik küçük bir “köy” olarak tanımlanan bu açık alan yerleşmesi MÖ 10 binlere tarihlenmektedir (Perrot 1966: 447). Yaklaşık 2000 m²’lik bir alanda yaşayan 18-20 kişilik gruplarla temsil edilir. Etrafındaki besin kaynaklarının çeşitliliği ve zenginliği yıl boyunca iskân edilebilecek kapasitededir (Byrd 1989: 162, 163; Kuijt 2008: 294, Fig. 2). Bir bölümü çukur tabanlı yapılar, taş döşeli ya da sıkıştırılmış toprak tabanları ve ağaç dallarıyla örülü çamurla sıvanmış duvarlarıyla, 3-6 m çapında dairesel formlu kulübelerdir. Bu yapıların boyutları ve iç donanımlarının “çekirdek” bir ailenin kullanımına uygun olduğu düşünülür. Bu mimari anlayışın ilerleyen dönemlerde karşımıza çıkan çukur barınakların ön tipi olduğu önerilebilir. Erken Natufian yerleşmelerinde mimari öğelerle ancak birkaç yerleşimde karşılaşılır. Kutu, işlik, depolama alanı ve döşeli tabanlar gibi mimari donanımlarsa sadece *El-Wad* ve *Ain Mallaha*’da bulunur. Yuvarlak yapıların içindeki Erken Natufian kutuların yanı sıra, yerleşme dışına açılan sıvalı çukurların, Geç Natufian dönemde depolama amacıyla yapıldığı ve benzerlerinin *Hayonim Terası*’nda olduğu öngörülmektedir. *Ain Mallaha*’daki sıvalı çukurların silo olarak kullanıldığı, beraberinde bulunan orak ve havan gibi diğer maddi kalıntılarla da desteklenmektedir (Bar Yosef, 1998: 163; Bar Yosef ve Belfer Cohen 1989: 468; Goring Moris ve Belfer Cohen 2013: 22; Grossman ve Munro 2017: 703; Kuijt 2008: 300). Dolayısıyla, Natufian insanların çok yoğun depolama yapmasalar da yaşam alanlarını kolay besin temin edebilecekleri kaynaklara yakın yerlerden seçtikleri açıktır.

Yakındoğu’da tarım öncesi toplumlarda, büyük ölçekli depolama alanlarının görülmeye başladığı dönem PPNA olarak bilinen Çanak Çömleksiz Neolitik’in ilk aşamasıdır. Bu dönemde depo alanları, *Hallan Çemi* (Rosenberg 2011: Fig. 2, 72), *Körtik Tepe* (Özkaya ve Coşkun 2011: 91), *Jerf el Ahmar* (Akkermans ve Schwartz 2003: 52-53; Stordeur 2000), *Mureybet* (Akkermans ve Schwartz 2003; 50, 51, 52, 53), *Jericho* (Kenyon 1957: 52-56; Nigro 2014: 28; Sala 2014:120), *Netiv Hagdud*, *Nahal Oren* (Bar Yosef vd. 1991: 411; Kuijt 2008: 300) ve *Dhra* (Kuijt ve Finlayson 2009: 10966, 10967, 10968) yerleşmelerinde olduğu gibi, barınak ya da konut niteliğindeki yaşam alanlarının dışında, açık alanlarda kurulmuştur. Bunların içinde *Dhra* örneğinde olduğu gibi tasarlanarak, amaca uygun inşa edilen, zemin ile bağlantısı kesilmiş ambarlar, depolanan bitkilerin iklim koşullarından ve böceklerden korunmasını olanaklı kılan planlamaya da dikkat çeker*. Büyük ölçekli yerleşik toplulukların ortaya çıkmasından yaklaşık bin yıl önce yabancı bitkilerin depolanmasında bu tarz bir uygulamayla karşılaşmak, ürün depolama geleneğinin ne kadar eskiye dayandığını ve

** Levant Bölgesi Epi-paleolitik Dönem Kültür Komplekslerinden biri olan Natufian adlaması, Kartal, 2009: 31, dipnot4 referans alınarak İngilizce literatürdeki haliyle kullanılmıştır.

* Benzer bir anlayışla inşa edilen etnografik örnekler için bkz. Gurunsi tahıl deposu, <https://tr.pinterest.com/pin/310044755569206583/>; Aliabad tahıl silosu İran, David ve Kramer 2001: Fig. 9.6; Kuijt 2011: Fig.5.

üretimden bağımsız olarak da var olabileceğini gösteren iyi bir örnektir (Kuijt ve Finlayson 2009: 10966).

PPNA sonları ve PPNB’de yuvarlak planlı yapılardan dörtgen ve bölmeli yapılara geçişle birlikte, ürünlerin artık yaşam alanlarında saklandığı, *Çayönü* (Erim Özdoğan 2007: 67, 70), *Akarçay Tepe* (Duru 2013: 408, Şekil 91; Özbaşaran ve Molist 2007: 171-182), *Tell Halula* (Akkermans ve Schwartz 2003: 61, 63; Besserat 1978: 36;), *'Ain Ghazal* (Kuijt 2008: 301) gibi yerleşmelerden bilinir. Belirli kişi, grup ya da ailelere ait sınırları belirlenmiş yapıların içindeki depolama, üretilen mal üzerinde söz sahibi olmanın bir göstergesi olarak da düşünülebilir. Ancak bu durum, ortak kullanım alanlarında depolamanın olmadığı anlamına gelmez. Karma uygulamaların bulunduğu, *Akarçay Tepe*, *'Ain Ghazal*, *Jericho*, *Yiftahel*, *Tell Halula* gibi yerleşmelerde, PPNB sonlarında hem konut içi hem konut dışı depolama alanlarının olduğu görülür (Kuijt 2011: 144). Bu bağlamda, depolanan ürünün niteliğine ve niceliğine göre toplumun ya da bireyin malı birbirinden ayrıştırılmaya başlamış olabilir. Bu durumu açık alanlarda, yapılardan bağımsız inşa edilen silo, kutu ya da ambar gözlerinden çok, ürün depolamak için ve ortak birtakım ritüel, tören ve benzeri toplumsal belleğe de işaret eden aktivitelerin gerçekleştirildiği erken örneklerle, PPNA dönemine tarihlenen *Jerf el Ahmar*, *Mureybet*, *Jericho*’daki kamusal binalardan da anlamak mümkündür. Ortak kullanım alanı ya da kamusal alan olarak nitelendirilen bu tarz mekânlar, sosyal iletişimi kuvvetlendiren ya da tam tersi bireylerin toplumsal alandan uzaklaşarak, kendi sınırlarına çekilmelerine neden olan bir anlamı da içeriyor olabilir. Belki de kamusal alanlar, ister ekonomik isterse sosyal nedenlerle, insanların toplu halde ve uzun süreli bir arada yaşamaya başlamasının doğal bir sonucudur.

Genel kabul, otoritenin yaşa ya da toplumsal cinsiyete dayalı olarak hissedildiği, resmi olarak onaylanmış bir güç kurumuna ihtiyaç duymadan yaşayan avcı toplayıcı toplumlarda sosyal eşitsizliğin çok tanımlı bir olgu olmadığıdır (Akkermans ve Schwartz 2003: 97-98). Ancak hane halkı ekonomisinin daha büyük toplumsal amaçlar için seferber edilmesi, akrabalık düzeninin, siyasal açıdan farklılaşması, sosyal statülerin keskinleşmeye başlaması (Sahlins 2010) yukarıda adı geçen toplumlara ait kamusal alanların varlığıyla düşünülebilir. Konut alanlarından ayrı düşünülmesi gereken komünal yapılar, toplanma, şölen, ziyafet, tören ve benzeri işler için de kullanılmış olmalıdır. PPNA’dan itibaren görülen bu türden yapılar sosyal açıdan karmaşık sistemlerin de habercisidir (Kuijt vd. 2011: 520). *Jericho*, *Jerf el Ahmar*, *Mureybet* ve *'Ain Ghazal*’daki bu tip yapıların erken dönemler için sosyal farklılıkları da yansıtan mimari unsurlar olduğu düşünülmektedir*. Rollefson’a (2000) göre, günlük ihtiyaçlar, törensel ziyafetler ve ritüeller için farklı depolama pratikleri uygulanmış, dolayısıyla bu uygulamalar da adı geçen yerleşmelerdeki gibi mimariye yansımış olmalıdır (Kuijt 2011:149). Etnografik verilerden anlaşıldığı kadarıyla besin üretiminin

* Çayönü (Erim Özdoğan 2007), Aşıklı Höyük (Özbaşaran vd. 2010; Özbaşaran 2012), Gusir Höyük (Karul 2011) ve Hallan Çemi (Rosenberg 2007) kamusal özellikli yapılarıyla bu kapsamda ele alınabilecek diğer yerleşmeler arasındadır.

düşük olduğu zamanlar en büyük ve en önemli ritüellerin gerçekleştirildiği zamanlardır. Dolayısıyla depolanan ürünlerin sadece temel beslenme ihtiyacına yönelik olarak değil, bu tip aktivitelerin gerçekleştirilebilmesi için kullanılacak bir yatırım olarak geliştirildiği de düşünülmektedir. Dolayısıyla ziyafetler için bir yatırım olarak görülebilecek artı ürün, o toplumda sosyal eşitsizliği, rekabet ortamını da beraberinde getirmiş olabilir (Hayden 2009; Testart vd. 1982: 524). Bunun aksini savunan görüşler de bulunmaktadır. Twiss (2008), törensel ziyafetlerin toplumsal açıdan sadece rekabeti değil bütünlüğü de sağlayan aktiviteler olduğunu öne sürer. Bu tür etkinliklerin her zaman için ayrıştırıcı olmadığını, dolayısıyla aynı toplumun bireylerini ya da farklı toplumları bir araya getiren yönleriyle, ziyafetlerin ayrıştırma ve paylaşma rollerinin bir arada düşünülmesi gerektiğini vurgular. DeBoer (1988) ve Ingold (1983), konut içi ve konut dışı alanlarda depolama sistemlerinin varlığını, toplumlardaki karmaşıklığın da göstergesi olarak kabul eder. Bu bağlamda, bireysel kullanıma yönelik hane içi depolama alanlarında biriktirilen artı ürünle, topluluğun ya da belli bir kesimin ortak malı olarak konut yapılarından bağımsız inşa edilen komünal yapılardaki artı ürünün, farklı sosyal örgütlenmeleri de beraberinde getirdiği önerilir.

Yerleşikliğin İleri Aşaması

Sıklıkla tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar olarak tanımlanan yerleşiklerin kültür envanterinde, kutu, petek, silo gibi taşınmazların yanı sıra depo kapları da bulunur, dolayısıyla taşınır üniteler de sürece dâhil olur. Bu yazı kapsamında incelenen yerleşmelerin çoğunda mimari bir unsur olarak depolama ünitelerinin, depo kaplarına oranla fazlalığı dikkat çeker. Depo kaplarıysa MÖ 6. bin yılın başından itibaren çoğalmaktadır.

Farklı bölgelerden seçtiğimiz Neolitik yerleşmelerde konut içlerinde ürün depolamak için kullanılan, silo, petek, kutu gibi taşınmaz donanımlar standart bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Çoğunlukla dörtgen formlu bu mimari birimler, bazen oval ve bazen de yuvarlak olabilmektedir. Yapı malzemesi olarak taş, pisé, kerpiç tuğla, çamur harç sıklıkla kullanılırken, bazı örneklerde kil levhalar ambar gözlerinin kurulmasında ana iskeleti oluşturur. Depo alanlarının konumları/organize edilme biçimleri Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren sosyal yapıya dair önemli ipuçları taşır. Çanak Çömlekli Neolitik dönemle birlikteyse, kapasitelerinde artış, formlarında çeşitlilik izlenirken, evsel ya da ortak üretim ve kullanıma işaret eden, hem konut içi hem de konut dışı karma uygulamaların olduğu görülür.

Orta Anadolu örneklerine baktığımızda, *Tepecik Çiftlik*, *Köşk Höyük* ve *Doğu Catalhöyük* yerleşmelerinde konut içi taşınmazlardan silolar ve kutular çoğunlukla konutların içindedir. *Tepecik Çiftlik*'te "Fırınlı Yapılar Evresi"nde yapıyla organik bağı bulunan alkovların (yapının bir duvarında çıkıntı biçimindeki göz/odacık) fırın evciği ve depo alanı olarak kullanıldığı ve bu özgün yapı tipinin Anadolu'da çağdaşı başka bir örnek bulunmadığı bilinmektedir (Çakan 2019: 664-667). Bunların dışında tahıl depolama amacıyla yapı içlerine inşa edilmiş taş (Yapı-2 ve Yapı-3) ve kerpiçten (Yapı-

4 ve Yapı-7), sıklıkla dörtgen ve bölmeli bazen de oval (Yapı-5) planlı mimari ögeler yer alır. Silo içlerinde çok miktarda karbonlaşmış tahıl kalıntısı da açığa çıkarılmıştır (Çakan 2013: 62-63). Köşk Höyük'te Neolitik süreç boyunca hemen hemen tüm tabakalarda görülen tek ya da iki gözlü silolar çamurdan yapılmıştır. İhtiyaç doğrultusunda yapıların içlerine bölme duvarlarıyla ayrılan yeni odalar eklenmiştir. Bu tip uygulamalar, çoğu örnekte yapı içinde yer alan silo, fırın, ocak gibi donanımların bazen yapı dışına çıktığını, dolayısıyla karma uygulamaya gidildiğini de gösterir (Öztan 2011: 339). Doğu Çatalhöyük'te de yapı içindeki ocak, fırın, bölmeler ve depo birimleri standart taşınmaz donanımlardır (Mellaart 1975: 101). Depolama alanlarında tutulan tahılın ihtiyaç halinde öğütüldükten sonra ana oda güneyindeki ocak ve fırınlarda yemek olarak pişirildiği düşünülür. Hodder (2017: 12-13), mekân içlerinde öğütülmüş kabuklu buğday ununun depolandığına dair çok sayıda kanıt olduğunu belirtmektedir. Düring (2016: 114-115) yapılaşmadaki standart anlayışın ekonomik bağımsız birimlerle ağırlıklı olarak hane ekonomisine işaret ettiğini ve Çatalhöyük verilerinin özerk haneleri düşündürdüğünü önermektedir.

Göller Bölgesi, Neolitik yerleşmelerinde hem yapı içlerinde hem de açık alanlarda depo üniteleri bulunmaktadır. Diğer bölgelerdeki çağdaşlarına oranla, bölge insanının açık alanları, ürün stoklamak için daha yoğun kullandıkları söylenebilir. Bu taşınmazların yapım tekniğinde, bölgesel ölçekte bir geleneğin varlığından da bahsetmek mümkündür. Kerpiç harcından yapılmış kil levhaların birbirine tutturulmasıyla inşa edilen, farklı sayıda bölmeden (ambar gözü) oluşan ambarlar bölgesel bir geleneğe işaret etmektedir. Ambar gözlerinin boyutlarında belli bir standardın olmayışı, depolanmak istenen ürüne göre boyutlarının çeşitlendiğini düşündürmekte, depo kaplarının bulunmaması da bu boyut çeşitliliğine bağlanmaktadır. Çağdaş çok az örnekte rastladığımız sembolik objelerle depolama alanlarının ilişkisi, bu kültür bölgesinde erken örnekleri temsil eder. Höyücek'teki masa ve Bademağacı'ndaki ayak ve boynuz gibi pişmiş topraktan örneklerin, bu taşınmazlara sembolik bir anlam yüklendiğinin kanıtı olarak görülmektedir (Umurtak 2007).

Bu süreçte Kuzey Mezopotamya'da da taşınır ve taşınmaz depolama üniteleri çeşitlenir. Bazı yerleşmelerde konut içi ve konut dışı depo alanlarının bir arada kullanıldığı, depo kapları gibi taşınır envantere sepet, çuval gibi depolama buluntularının da eşlik ettiği görülür. *Yumuktepe*'de, İlk Neolitik'te konut içinde kutu (?/ kutu biçiminde depo kabı parçası?) (Caneva ve Köroğlu 2010: 19), Son Neolitik'teyse konut dışında yuvarlak silolar bulunur (Garstang 1953: 27, 47, 50). Bu silolar *Tell Cudeyde*'de Son Neolitik'te konut dışındaki tabanları sıvalı çukurlarla benzerlik gösterir (Braidwood ve Braidwood 1960: 505). *Tell Sabi Abyad II*'de PPNC-İlk Neolitik tabakalarında konut içlerinde hücrecikler biçiminde depo odaları bulunur (Akkermans ve Schwartz 2003: 64). *Tell Sabi Abyad I*'de ise Neolitik tabakalarda kamusal depo yapısı, konut içi ve dışı depolama taşınmazları, bunların yanı sıra zengin bir çeşitlemeyle çanak çömlek, sepet, çuval gibi taşınır depolama birimlerine de rastlanır. *Tell Sabi Abyad I*'de Çanak Çömlekli Neolitik'in erken aşamalarında

karşılaşılan kamusal depo binası (Yanık Ev) bir istisnadır (Akkermans vd. 2012: 308, 314-317). Bu yapı, daha erken dönemlerden bildiğimiz Mureybet, Jerf el Ahmar, Jericho gibi yerleşmelerdeki kamusal yapılarla aynı mantıkta kurulmuş olmalıdır.

Çanak Çömlekli Neolitik dönem örneklerinde, evsel kullanım ve hane tipi üretimin yaygın olduğu önerilebilir. Tarımın aktif rol oynadığı geçim ekonomisinde, evsel üretimin yoğunluğu, konut yapılarındaki sürtme taş aletlerle ve mekân içlerinde belgelenen öğütülmüş tahıl kalıntıları ya da öğütülmeyi bekleyen karbonize tahıl taneleriyle de doğrulanır.

Düşük miktartlı üretim biçimi olarak tanımlanan hane tipi üretim, kendine yeter ekonomisiyle bu tip toplumlarda, siyasallaşan liderlik ya da şeflik benzeri bir otoriteye ihtiyaç olmaksızın bir yapılanmaya gidildiğini düşündürebilir (Sahlins 2010). Ancak, her ne kadar sınırları belli bir yaşam alanı (köy) ve konutlar, mekân içlerinde ürün stoklama, her işi herkesin yapamadığı uzmanlık alanları ve iş bölümü gibi “özel mülkiyet” ya da “özerkliğe” işaret eden unsurlar olsa da, sosyal hukuka dayalı kuralların oluşmaya başladığı düşünülmelidir. Çünkü toplum üyeleri hiçbir zaman birbirlerinden tamamen izole yaşayamaz. Yerleşme dışında tarlalarda, bitkisel besinlerin toplanmasında, evcilleştirilen hayvanların bakımı ve beslenmesinde, yapı malzemesi ve alet üretimi için gerekli hammaddelerin temininde, bunların hazırlanışında, açık alanlarda besin ya da alet üretimine yönelik işlerde veya inşaatların yapımında toplum bireylerinin ortaklık gösterdiği, etkileşimde olduğu ve yardımlaştığı, dolayısıyla sosyal iletişim mekanizmalarını çalıştırdıkları durumlar da olmalıdır. Ekonomik nedenlerle bir araya gelmenin dışında, akrabalık ve hemşerilik bağıyla da bir arada yaşayan insanların, toplum olma bilincini geliştiren düğün, cenaze, kabul, ziyafet, şenlik, ritüel, fikir alışverişi gibi aktivitelerle de bir araya gelebilecekleri göz ardı edilmemelidir.

Çekirdek aile ve akrabalık ilişkileri etrafında biçimlendiği önerilebilen bu tip heterarşik* toplum yapısında, bir taraftan komşuluk hukukunun sınırları belirlenirken bir taraftan da yukarıda saydığımız birçok işi sağlıklı biçimde işletecek organizasyonlara gidildiği düşünülebilir. Service’in tribe (boy), Fried’in eşitlikçi toplumları bağlamında değerlendirilebilecek bu sosyal yapılar, ortak yaşamın karmaşıklaşmaya başladığını düşündürür. Ancak, üretim ve paylaşımında eşitlikçi gözükten Neolitik toplumlarda, ekonomik ayrıcalıklar üzerinden tanımlanmayan bir liderlikten bahsetmek mümkündür. Buradaki “lider” figürünün, tüm bireylerin haklarını gözetten, gücü kendine mal etmeyen bir toplumsal rolde olması öngörülebilir.

* Heterarşi: Karşılıklı ilişki ve bağımlılık halindeki aktivitelerin, eşgüdümünü ve kendi kendine organize olma etkinliklerini ifade etmektedir. Bu yönüyle heterarşi kendi kendini organize eden kişiler arası ağları, örgütler arası koordinasyonu, merkezsiz, çevre bağımlı sistemler arası döngüyü ifade etmektedir. Yönetimde tek taraflı bir hiyerarşik yapı söz konusu iken, yönetişimde heterarşik bir yapı söz konusudur. Yönetişim, tabandan tavana karar verme sürecini etkileme. Tüm grup üyeleri karar alma sürecinde etkilidir. Detaylı bilgi için bkz. (Crumley 1987; Earle 2013: 13, 238; Ehrenrich vd. 1995).

Köyden Kasabalara Kentleşme Öncesi Süreç

Neolitik dönemde Mezopotamya’da başlayan “karma ekonomik sistem”lerle** birlikte gelişen, buna bağlı olarak “ekonomik çıkar bölgelerinin oluşmaya başladığı, tarımcı köy topluluklarının kentleşme süreci” olarak tanımlanan Kalkolitik dönem, aynı zamanda kent ve devlet ekonomisinin tohumlarının atıldığı, yönetici sınıfın ve bürokrasinin ortaya çıktığı, organize ticaretin ve olasılıkla “organize kavga” olarak nitelendirilebilecek “savaşların” ortaya çıktığı bir dönemdir (Frangipane 2002; Özdoğan 2002: 108-109).

Neolitik sonrasında Kalkolitik dönem tabakaları da bulunan bazı yerleşmelerde silo ve depo kapları gibi ürün saklama birimlerinde teknolojik anlamda köklü bir değişimin yaşanmadığı, bunların önceki gelenekten aktarıldığı, Köşk Höyük, Tepecik Çiftlik, *Batı Çatalhöyük*, *Hacılar* gibi Anadolu yerleşmelerinde görülür. Ancak gerek Köşk Höyük’te (Öztan 2012) gerekse Tepecik Çiftlik’te Kalkolitik sürecin başından itibaren inşa edilen yapıların belirli bölümlerinin depolama için düzenlendiği, dolayısıyla ev içi depolama geleneğinin iyice yerleştiği anlaşılır. Bu iki yerleşmede yakın benzerlik gösteren, hasat, süt sağma, av gibi geçim ekonomisine işaret eden sahnelerle bezeli depo kapları da aynı döneme tarihlendirilir (Çakan 2019: 661). Yapıların içlerinde ya da ortak kullanım alanlarında çok sayıda sürtme ve ezgi taşlarının olması, yoğun üretim ve depolama aktivitelerinin göstergeleri olarak yorumlanabilir.

MÖ 6. bin yılın sonlarında iskân edilmeye başlanan ve bütünüyle kazılan *Güvercinkayası* yerleşmesi Orta ve Son (Post Obeyd) Kalkolitik döneme tarihlenir (Gülçur vd. 2018). Yaklaşık 500 yıl kesintisiz iskân edilen Orta Kalkolitik boyunca yerleşme düzeninde depo alanları büyük önem taşır. Her yapının içinde yer alan kiler odası ve silolar kural niteliğindedir ve en yakın benzeri Köşk Höyüğün I. tabaka yapılarında görülür (Çaylı 2018: 2017). Kiler odalarını dolduran depo kapları da silolarla yetinilmediğine, yoğun üretime ve yeni ürün saklama çözümlerine işaret eder. Yerleşmeyi ikiye ayıran sur yapısı ve arkasında sakladığı ürün birikimiyle özel yapılar, kentleşme öncesi süreçte Anadolu içlerinde yaşanmaya başlanan sosyo-ekonomik karmaşıklığın en somut örneklerindedir. Yerleşmedeki bu fiziki bölünme aynı zamanda sosyal açıdan farklılaşan grupların, üretim fazlası ve belki de artı üründen kaynaklanan “gücü” elinde tutan kişi ya da kişilerin varlığını da düşündürmektedir (Çaylı-Demirtaş 2016). MÖ 5. bin yılın başlarında, bugünkü bilgilerimizle böylesi somut bir ayrımın Fırat’ın batısında sadece iki yerleşmede görüldüğünü, diğerinin de Yumuktepe XVI-XV olduğunu belirtmek gerekecektir. Güney Mezopotamya kökenli ve bölgeye tamamen yabancı kültür unsurlarıyla tanımlanan *Güvercinkayası* Son Kalkolitik dönem, tıpkı Mezopotamya ve Doğu Akdeniz kültür bölgesindeki benzerleri gibi ürün alma kapasitesi yüksek yuvarlak siloları ve çanak çömlekte seri üretim mallarıyla dikkat çeker (Demirtaş 2017: 180-185, 200-203; 2018).

** Karma Ekonomik Sistem: Avcı toplayıcı ekonomiyle, üretici ekonominin birlikte sürdürüldüğü bir düzen (Childe 2014: 69).

Yumuktepe'de Son Neolitik'ten İlk Kalkolitik'in sonlarına kadar görülen açık alan depolama uygulamaları, Orta ve Son Kalkolitik'te yerini konut içlerine bırakır. Yukarıda değindiğimiz üzere, bu dönemde savunma sistemiyle birlikte yerleşmenin genel dokusundaki değişiklik de dikkat çekicidir. Son Kalkolitik'le birlikte seri üretim "Coba" tipi tarazlı kâselerdeki sayısal artış, sosyal yapıda da köklü değişimlerin varlığına işaret eder. XV. tabakada bulunan anıtsal görünümlü yapının bölümlerinde, yoğun biçimde açığa çıkarılan seri üretim bu mallar, "topluluğun ortak kullandığı bir yapının ve üretim faaliyetlerinin merkezileştiğinin göstergesi" olarak değerlendirilmiştir. Tarazlı kapların da üretim faaliyeti yürütenler için, yiyecek dağıtımında kullanılan kaplar olduğu yer verilen görüşler arasındadır. Buna paralel olarak XVI. ve XV. tabakada kaydedilen veriler doğrultusunda yerleşmede başlayan sosyal, siyasal ve ekonomik dinamiklerdeki değişimlere dikkat çekilerek, sosyal yapıda hiyerarşik bir düzenin izlendiği ve belki devlet yapılanmasının temellerinin de bu dönemde atıldığı öne sürülür (Caneva 2019; Caneva-Köroğlu 2010).

İlk ve Orta Kalkolitik'e tarihlenen, Amik Ovası'nda yer alan *Tell Kurdu* yerleşmesi de artı ürün ve sosyal yapı hakkında tanımlı veriler sunmaktadır. İlk Kalkolitik (Amik C) evrede sokaklarla birbirinden ayrılan ve yapı adalarından oluşan, avlulu, iki ya da tek katlı kerpiç mimarisiyle, yerleşmenin planlama ürünü olduğu görülür (Özbal 2012: 327-328; Özbal vd. 2004: 85,Tab.1). Belirli bir alanda gerçekleştirilen mikro arkeoloji çalışmaları sonucunda sosyal yapıya dair bilgilere de ulaşılr. MÖ 6. binde "birlikte yemek hazırlayıp, pişirip, orta avluda birlikte tüketen, malların depolanması için kendi özel depoları bulunan, kendi zanaat ürünlerini üreten" sosyal bir yapı Özbal (2012) tarafından önerilmektedir. Kendine yeter bir ekonomi ve içe kapalı bir toplum yapısıyla tanımlanabilecek Tell Kurdu İlk Kalkolitik sakinleri, yerleşme içi depolama ünitelerinin yanı sıra, bir yapının girişi yanında, fakat yapıdan bağımsız inşa edilen depo odasıyla özerk bir görünümde dir. Başka bir söylemle, ortak yaşam alanlarındaki aktif birliktelikleriyle, sosyal hukuk gibi bir üst yapıya bağlı gözük en bu insanların, karar alma mekanizmalarında bağımsız oldukları düşünülebilir (Özbal 2012: 339). Heterarşik bu yapının, Obeyd etkileriyle birlikte karmaşık bir sosyal örgütlenmeye doğru evrildiği görülür. Orta Kalkolitik Tell Kurdu, kamusal nitelikli depo yapıları ve çanak çömlek atölyelerinin üretimdeki aktif rolüyle, Obeyd etkili teknolojik yeniliklerin, sosyal açıdan da köklü değişimlere neden olduğunu düşündürür. Ev ekonomisinin yerini alan uzmanlaşmış zanaat aktiviteleri, artı ürünün artı bir değere dönüştüğünü gösteren kamusal depo alanları ve bu birikimin dağıtımına işaret eden seri üretim çanak çömlekler, sosyal karmaşıklığın belirginleştiği hiyerarşik bir toplum yapısını anımsatır (Özbal 2010).

Geç Obeyd'e tarihlendirilen *Değirmen-tepe* ise, dinsel ve evsel unsurların birbirinden ayırt edilmediği bir anlayış sergiler. Üç kanatlı yapı komplekslerinde, çeşitli üretim etkinliklerinin yürütüldüğü, üretim fazlasının depolandığı, ayrıca konaklama ve ritüeller için, aynı çatı altında yer açıldığı anlaşıl an farklı bölmeler bulunur. Bunların yanı sıra birbirine bitişik, dikdörtgen ve küçük açık alanlara açılan üç kanatlı yapı

planında olmayan mimari unsurlar da yer alır. Bu durum, Obeyd etkili fakat yerel unsurların gözlemlendiği karma bir anlayışı temsil eder (Stein ve Özbal 2007: 336-338). Tarım ve hayvancılık kadar, ticaretin de yerleşmedeki önemi mühür, mühür baskı ve maden ergitme ocaklarıyla doğrulanır. Bir yerleşmede herhangi bir kamusal yapının bulunmayışı, eşitlikçi bir sosyal yapının varlığı olarak genel kabul görse de, Obeyd tipi geniş aileler etrafında geliştiği düşünülen Değirmentepe’de, her bir ailenin içinde söz sahibi bir birey “lider” olarak tanımlanabilir. Bu “liderler”, diğer toplum bireylerinden bağımsız üst kimlikleriyle, sosyal yaşamın dinamiklerini işleten bir mekanizmayı çalıştırıyor olabilirler (Esin 1981; Gürdil 2010).

Çalışmada yer verdiğimiz, Doğu Akdeniz Kıyı Kültür Bölgesi’nde Şeria Vadisi’nde konumlanan, *Tell T'saf* da Orta Kalkolitik döneme tarihlenen bir yerleşmedir. Çevre duvarlarıyla birbirinden ayrılan domestik yapılar ve çapları 1m ile 4m arasında değişen yuvarlak planlı silolar dikkat çekicidir. Bir planlama ürünü olarak geliştiği düşünülen depo yapılarının, büyük ölçekli tahıl depolama kapasiteleri, burada toprak ağalığı benzeri bir sistemi düşündürmektedir. Bu derece yüklü bir kapasitede üretimin, ev ekonomisinin çok üzerinde bir çabaya ihtiyaç duyduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bir damga mühür ve yuvarlak konutta ele geçen mühür baskılarını da bu kapsamda mülkiyet, idare ve yeniden dağıtım işareti olarak yorumlamak mümkündür (Ben-Shlomo vd. 2009; Garfinkel vd. 2009; Streit ve Garfinkel 2015).

Erken dönem depolama uygulamalarına yukarıda değindiğimiz, Balık Vadisi'nin kuzeyinde konumlanan ve dört höyükten oluşan bir başka yerleşme *Tell Sabi Abyad*'dir. Höyüklerden en büyüğü, *Tell Sabi Abyad I*, Son Neolitik-Erken Halaf köyü olarak tanımlanmaktadır (Akkermans 1987). İlk Kalkolitik'te konut içi ve konut dışı depolama ünitelerinin yoğunluğu evsel kullanımın ötesinde bir anlayışı sergiler. Bu tabakalara ait bazı yapıların, mühürlerin de içinde olduğu yüzlerce buluntusuyla bir arşiv niteliği taşıdığı, bazılarının girişi olmayan dışa kapalı odacıklarla özel depo odaları bulunduğu, bazılarındaysa in-situ depo kaplarının konumlandırıldığı ya da yanık, sert tabanlı tholos yapılarındaki gibi yapı içlerinde depolama alanlarına yer verildiği görülür (Verhoeven ve Kranendonk 1996: 49, 50, 51, 53, 55, 60, 97). Pre-Halaf (11.-7. tabakalar) döneminde depolama çömlerinde sayısal artış da kaydedilmiştir (Akkermans 1993: 74). Yerleşmede, mimari ve depo kapları üzerinden tanımladığımız artı ürün kavramı, mühür ve mühür baskının da içinde olduğu bir üst başlıkla değerlendirilmelidir. Toplamda 300'den fazla ve 67 farklı kimlik belirleyici mühür baskı, yerleşmede depolama, ürün kontrolü ve özel mülkiyete ilişkin önemli verilerdir. Bu maddi kalıntıların büyük bir bölümü kamusal depo yapılarında bulunmuştur. Mühürleme işinin mekân girişlerinde, kapılarda değil de genelde sepet, küçük pişmiş toprak kap, hasır, taş kap ve çuvallarda uygulanmış olması, artı ürün idaresinin, elit ya da şef gibi tanımlı bir sosyal statüyle yürütülmediğini düşündürür. Her ne kadar kamusal nitelikli depolama yapılarından bahsediyor olsak da buradaki mühürleme uygulamasının, belli kişi ya da gruplara ait malları korumak ve belirlemek için yapıldığı önerilir. Başka bir söylemle, hiyerarşik olmayan kabile benzeri bir sosyal yapının hâkim olduğu yerleşmede, mühür ve mühür

baskıların tek başına, yeniden dağıtım, merkezileşme, güç ve hiyerarşi kavramlarıyla doğrudan ilişkilendirilemeyeceği önerilir. “Bu mühürleme sistemiyle komünal ölçekte kişilerin özel mülkiyet üzerinde doğrudan kontrolünün mümkün olduğu” düşünülür. Sabi Abyad I yerel çanak çömleğinin yakın çevreye dağılımının, besin maddelerinin ya da evsel bir takım ihtiyaçların değiş tokuşu yoluyla mümkün olabileceği önerilen görüşler arasındadır. Diğer yandan, yerleşmenin yakın çevredeki göçebe ve çobanlıkla uğraşan diğer toplumlar için, tahılların dağıtımında merkezi bir depolama hizmeti sunabileceği de önerilmektedir. Bu durum tam zamanlı uzmanlaşmanın zayıf oluşu ve kamusal nitelikli maddi kalıntıların eksikliğiyle desteklenmektedir. Eşitlikçi aile ya da akrabalık bağlarına dayalı heterarşik bir yapı Sabi Abyad için de önerilebilir. (Akkermans ve Le Miére 1992: 22; Duistermaat 2010: 167, 170, 171, 179, 180, 182; 2012: 6).

Halaf, Obeyd ve Uruk dönemlerinin takip edilebildiği *Tepe Gawra* yerleşmesinde ürün depolamaya ilişkin veriler Orta Kalkolitik (Obeyd evresi XVI.-XIII. tabakalar) ve Son Kalkolitik (XIIA.-VIII. tabakalar) dönemlerde izlenir. Konumuza ilişkin veriler, konut içi ve konut dışı uygulamalarda oldukça tanımlıdır. XIX. tabakadan itibaren Güney Mezopotamya Obeyd izlerinin görüldüğü yerleşmede (Frangipane 2002: 153), XVII. tabakaya kadar depo yapıları ya da kapları görülmez (Tobler 1950: 37). Halaf etkisinin azalmaya başladığı bu süreçten itibaren hücre ve ızgara planlı depo yapıları ortaya çıkar. Kültürel bir kesintinin izlendiği Obeyd-Son Kalkolitik geçişinde (XIV-XIII.-XII. tabakalar) üç kanatlı yapıların belli alanlarda devam ettiği görülür. XIII. tabakada, ilk tapınak kompleksinin görüldüğü, ikisi Eridu tapınaklarını hatırlatan üç tane, üç kanatlı yapı bulunmaktadır (Tobler 1950: 34-35). Erken dönemlerden itibaren bölgesel iletişimi canlı tutan *Tepe Gawra*'da, özellikle Obeyd kültürünün izlerinin sonlandığı (XII-XI. tabakalarda) ve Uruk yayılımının başladığı (VIII. tabaka) dönemlerde yerel kültürlerin de geliştiği genel kabul görür (Butterlin 2009: 5). Geçiş sürecinin sonlarında (XII.-XIIA tabakaları) tahıl depolama ve turnet kullanımıyla birlikte seri üretim mallar (Wide Flower Pot) çoğalır (Rothman 2002: 79-80). Üç kanatlı yapıları, planlı yapılaşması, kalabalık nüfusu, zanaat işleri ve depolama için ayrılmış özel mekânlarıyla ve ithal mallarla zenginleşen görünümüyle, şeflik benzeri bir sosyal yapıyı anımsatır. Beyaz salonlu büyük üç kanatlı yapıda çok sayıda mühür baskısı bulunmuştur. Bu yapının kamusal işlevli domestik bir ev olduğu önerisi yanı sıra şefin evi olduğu görüşleri de bulunur (Rothman 2009: 24; 2016; Tobler 1950: 28). XIA'da yuvarlak yapıli bir silo ambarıyla yerleşmenin kale özelliği taşıdığı belirtilir. Bu yapı içindeki mühür ve mühür baskıları merkezi bir yönetimin varlığının işareti olarak yorumlanır. Ancak domestik yapılar içinde de bulunan benzer buluntular, kuralları keskin biçimde oturmuş bir merkezîyet düşüncesinin sorgulanmasına neden olur. XII. ve XI. A-B tabakalarında akrabalık bağıyla birbirine bağlı grupların bulunduğu sosyal yapı içinde, belli bir merkezi idarenin varlığını, depolama ve değiş-tokuş gibi merkezi işlerde kontrol mekanizmalarının, kendini mühür baskılarıyla ifade ettiği düşünülür (Rothman 2002: 82, 88, 89; 2009: 22).

Nüfusun, üretim ve depolama faaliyetlerinin azalmaya başladığı X. ve IX. tabakalarda statülerin artmaya başladığı gözlemlenir. Ürün depolamaya ilişkin mimari unsurlara, dini unsurların baskın olduğu bu dönemlerde kamusal nitelikli tek bir örnekle üç kanatlı bir yapının bölümlerinde rastlanır. VIII. tabakada, hızlı çarkın yaygınlaşmasıyla çoğalan depo kapları, sayıları artan mühür ve mühür baskıları, merkezi olarak kontrol edilen değerlerin diğer birimlere dağıtımının yönetildiği ve mühür baskılarının bu dağıtım işlemlerinin makbuzları olarak düşünülmesi gerektiği vurgulanır. Bu yeni kontrol yöntemi, yeni bölgelerle kurulan iletişimin bir göstergesi ve giderek karmaşıklaşan sosyal yapıya işaret eder (Rothman 2002: 140, 141). Bu süreç, Yukarı Fırat Kültür Bölgesi'nde yerel kimliğini koruyan fakat Geç Uruk etkilerinin net biçimde izlendiği Arslantepe, Tepe Gawra VIII ile çağdaştır.

Buraya kadar ele aldığımız yerleşmelerde İlk ve Orta Kalkolitik dönemlerin, Son Kalkolitik döneme göre daha tanımlı olduğu görülür. Çalışma kapsamında incelenen yerleşmelerde sadece Güvercinkayasası (III), Yumuktepe (XV-XIIB) ve Tepe Gawra (XII-XI Geç Obeyd Son Kalkolitik Geçiş, X-IX Son Kalkolitik, VIII-Uruk Yayılımı) Son Kalkolitik döneme ait tabakaları vermektedir. Son yirmi yılda yapılan araştırmalarla dönemin dinamikleri daha tanımlı hale gelmeye başlamışsa da Anadolu Kalkolitik dönemi üzerine sınırlı bilgimiz olduğu açıktır. Fakat özellikle Son Kalkolitik dönem hala birçok bilinmeyiyle karşımızda durmaktadır. Yerel Geç Kalkolitik Kültür başlığı altında incelenebilecek Arslantepe örneği, dönemin Anadolu, Kuzey ve Güney Mezopotamya'da değişen dinamiklerini anlamaya yönelik katkı sunmaktadır.

Arslantepe'de bu dönem elit sınıfa ait yapılar, dini binalar, depolama alanları, çark üretimi seri üretim mallarla karakterizedir. Kentleşme olmadan merkezleşen, gerek görkemli yapıları, gerek artı ürün biriktirme ve dağıtımıyla ilişkili depo binaları, seri üretim kapları ve mühürleme sistemleri, gerekse hem mimariye hem de küçük buluntulara yansıyan sembolizması, katı kuralları oluşmuş hiyerarşik toplumu gösterir. Gücü, hammadde kaynaklarının kontrolü, maden işçiliği, uzak mesafe ticareti gibi dinamiklerden alan yerleşmede artı ürünün rolü açıktır. Hem ticaret yapabilmesi hem de uzmanlaşmış iş gücünü besleyebilmesi için elindeki en temel yatırım aracı tarımsal faaliyetlerden edinilen kazanımdır (Balossi Restelli 2012: 238, 239; D'Anna ve Guarino 2012: 73; Di Nocera 2010; Frangipane 2016b: 476-478, 490; 2016a: 17-28; 2002: 270, 275, 279, 287, 298).

Aynı kültür bölgesindeki Norşuntepe'deyse bu süreçler farklı biçimde yaşanmış, Obeyd dönemindeki (Derin Açma II B/ Norşun 34) seri üretim kaplar* ya da ileri maden

* Yukarı Fırat Kültür Bölgesi'nde bulunan Norşuntepe'nin (Elazığ) tarihöncesi, Orta (J-K/17 ,28-12. tabakalar) ve Son (J-K/18-19, 10-9. tabakalar ve J-K/17, 11-7. Tabakalar) Kalkolitik dönem (kal. MÖ 4450- 3800) tabakalarından gelen bilgilerle tanımlanır. Norşuntepe'de dar bir alanda yürütülen Son Kalkolitik dönem kazıları sonucunda sınırlı mimari veriye ulaşılmıştır. Ancak, çanak çömlek ve diğer buluntular hem nicelik hem de nitelik bakımından yerleşmede adı geçen dönem hakkında bilgileri tanımlamayı sağlamıştır. J-K 18-19 alanında 10.tabakada açığa çıkarılan kamusal nitelikli bir yapı, in-situ çanak çömlek buluntuları ve maden işlemeciliğiyle öne çıkar. Yapıda seriler halinde Coba kâseleri

işçiliği bu yerleşmeyi Arslantepe örneğindeki gibi büyük olasılıkla merkezileşmeye götürmemiştir. Norşuntepe’de oldukça dar bir alandan edinilen veriler konuyla ilgili daha fazla yorum yapamamıza neden olmaktadır.

Bitirirken

Bir yerleşmeyi oluşturan mimari unsurların, o toplumun yaşadığı doğal çevre ortamına, geçim ekonomisine, sosyal yapısına, nüfusuna ve ihtiyaçlarına göre biçimlendiği ve değiştiği görülmektedir. Ele aldığımız dönemler kapsamında, ürün fazlasının depolanması da geçim ekonomisinden kaynaklı bir ihtiyaca, öncelikle mimari daha sonraysa buluntular üzerinden çözüm arandığını gösterir. Arkeoloji literatüründe besin depolama (*storage*) ve artı ürün (*surplus*) kavramının, doğada hazır bulunan, yemiş, yumru, ot vb. bitkilerin veya tarımsal ürünün depolanması için kullanıldığını burada bir kere daha hatırlatmak isteriz. İhtiyaç fazlası ürünü depolamak için, yerleşme içinde gerekli alanı açmak, mimari anlamda çözümlenmelere gidildiğinin habercisidir. İlk olarak yarı yerleşik, yerleşik avcı toplayıcı toplumlarla görülmeye başlayan depolama üniteleri, tarım ekonomisinin ve hayvancılığın yoğunluk kazanmaya başladığı MÖ 7. binden itibaren çeşitlenir ve nicelik olarak artar. Çiftçi köylerde, yaşam alanından daha çok önemsenen kiler, ambar gibi donanımların, hayati önem taşıyan ve toplumun uzun süreli ayakta kalmasını sağlayan bir güç unsuruna zamanla dönüştüğü gözlemlenir. Bu bağlamda, Yakınoğlu’da tarihöncesinde ürün depolamanın sosyal ve mimari yapıya etkileri üzerine bazı değerlendirmeler şu şekilde sıralanabilir.

- İlk yerleşik toplumlarla birlikte gerek yabancı gerekse kültüre alınmış bitkiler depolanmaya başlar, dolayısıyla mimari düzende depo alanlarına da yer açılır.
- Depolama birimlerindeki çeşitleme ve konumlandırıldıkları yer, teknolojik değişim, ürüne uygun saklama koşulları, artan kapasite, mülkiyet hakkında bilgi verir.
- “Eşitlikçi” Neolitik toplumlarda hane tipi üretim yaygındır.
- Çanak Çömlekli Neolitik dönemden itibaren tarımsal faaliyetler materyal kültür üzerinde resmedilmiştir. Tarımsal üretimin önemi ya da artı ürün birikimine bağlı sosyal eşitsizlik, güç, tabakalı toplum gibi kavramlar, savunma sistemleri, mühür, mühür baskıları, duvar resmi, çanak çömlek üzerindeki sembolizmaya yansır.
- Kalkolitik’ten itibaren, çiftçi, çoban, çömlekçi, maden işçisi, inşaat işçisi, din adamı, bürokrat gibi hizmet kollarının, “tam zamanlı uzmanlaşma”yı doğurduğu, bu bağlamda “artı ürünün” bu meslek gruplarını besleyen bir anlam da kazandığı önerilmektedir.

bulunmuştur. Bu malların en yakın benzerleri Değirmentepe ve Güvercinkayası III. tabakada görülür. 10.tabakadan sonra görülen büyük bir yangın tabakasının ardından, Cobalar neredeyse tümüyle ortadan kalkar ve tek tük parçayla temsil edilir. Ancak metalürji faaliyeti yangın tabakasından sonra da devam eder (Demirtaş 2017: 112-119; Gülçur 1988: 175, 176-179, 273; Hauptmann 1982: 35)

- Artı ürüne bağlı sosyo-ekonomik süreçler ve tam zamanlı uzmanlaşmış iş gücünün sosyal karmaşıklığı arttıran nedenlerden biri olduğu düşünülebilir.
- Ürünün nerede ve ne kadar depolandığı tespit etmek, bireyin malıyla, toplumun malını birbirinden ayırmamıza yardımcı olurken, artı ürünün idaresiyle ilgili de ipucu verir.
- Şeflik düzeyindeki politik ekonomiler doğası gereği büyüme eğilimlidir. Büyümenin sağlanabilmesi için gerek alt yapının gerek işgücünün artı ürünündeki niceliğin artırılması gerekir. Bu süreç sağlıklı işlediği takdirde politik bir araç olarak artı ürünün, askeri ve ideolojik gücü geliştirmek ve denetim altında tutmak için kullanıldığı önerilebilir. Bu önermeler arkeolojik açıdan Geç Obeyd, Son Kalkolitik süreçler için düşünülebilir.
- Bir yerleşmeyi içindeki tüm donanımla ya da Güvercinkayası'nda olduğu gibi kısmen koruma altına alan savunma sistemleri, ya da Arslantepe'de olduğu gibi özelleşmiş mekânların duvarlarına yansıyan sembolizma, ekonomik gücü elinde tutmayan insanlara bazı mesajlar veriyor olmalıdır. Bu özel ayraçlar, servet ve iktidar mesajı taşıyan birer kültürel peyzaj olarak algılanmaya uygundur.
- Anadolu'da Kalkolitik Dönem başlangıçta Neolitik kültürün devamı niteliğindedir. Köklü değişimlerin MÖ 6. bin yılın son çeyreğinden itibaren başladığı görülür. Gerek Anadolu gerekse Mezopotamya örneklerindeyse Orta Kalkolitik Dönem'den itibaren tarımsal ekonomiyle güçlenen toplumlarda sosyal eşitsizliğin keskinleşmeye başladığı, Son Kalkolitik'te ivme kazanarak arttığı anlaşılmaktadır. Bu dönemlerde, kurulan idari sistemlerin sürdürülebilmeleri için, sistemlerin çeşitli basamaklarında yer alan grupların, Durkheim'ın "organik dayanışma"* olarak nitelendirdiği işbirlikleri de kuvvetlenmiş olmalıdır. Gücü ele geçiren grupların dayanışması, bazen o toplumu ekonomik ve yönetsel açıdan ileri taşıırken, bazen rekabet ve çatışma ortamı da yaratmış olabilir.
- Hiyerarşi, merkezileşme, yeniden dağıtım, güç gibi kavramların, Mezopotamya örneklerinden bağımsız, Anadolu için farklı yaklaşımlarla ele alınması gerektiği üzerinde düşünülmelidir.

Sonuç olarak, ister avcı toplayıcı ister üretici toplumlarda besin biriktirmenin, sosyal karmaşıklıkla nedenleri arasında, tek başına olmasa da ilk sıralarda yer aldığı gözlemlenmiştir. Yerleşme düzenindeki değişimlerin, sadece besin depolamaya bağlı olmadığı ancak bu eylemle birlikte bir takım fiziksel değişimlerin de mimaride kendini net biçimde gösterdiği izlenebilmektedir. Her toplum, içinde bulunduğu coğrafya, bilgi, birikim, teknoloji düzeyi, farklı toplum ve bölgelerle iletişimleri sonucu geniş bir çeşitlilik sunmaktadır. Bu bağlamda, gerek çağdaş ve aynı kültür bölgesinde gerekse birbirine yakın süreç ve bölgelerdeki örneklerde katı genellemeler yapmanın mümkün olmadığı düşünülmektedir. Yapabileceğimiz en büyük genelleme, ele aldığımız süreç

* bkz. Durkheim 1965: 2006.

içinde besin depolamanın, neredeyse hiç kesintiye uğramadan devam ettiği ve çoğaldığıdır.

Kaynakça

- Akkermans, P. M. M. G. 1993. *Villages in the Steppe: Later Neolithic Settlement and Subsistence in the Balikh Valley, Northern Syria*, International Monographs in Prehistory, Archeological Series 5, Ann Arbor, USA.
1987. "A Late Neolithic and Early Halaf Village at Sabi Abyad, Northern Syria", *Paléorient* 13/1 s. 23-40.
- Akkermans, P. M. M. G., M. Brüning, N. Hammers, H. Huigens, L. Kruijer, A. Meens, O. Nieuwenhuys, A. Raat, E. F. Rogmans, C. Slappendel, S. A. Taipale, S. Tews ve E. Visser, 2012. "Burning Down the House: The Burnt Building V6 at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria", *The End of Our Fifth Decade*, C. Bakels ve H. Kamermans (eds.), *Analecta Praehistorica Leidensia*, 43/44, Publication of the Faculty of Archaeology, Leiden University, s. 307-324.
- Akkermans, P. M. M. G. ve G. M. Schwartz, 2003. *The Archaeology of Syria, From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (C.16000-300 BC)*, Cambridge University Press. Cambridge.
- Akkermans, P. M. M. G. ve M. Le Miére, 1992. "The 1988 Excavations at Tell Sabi Abyad, a Later Neolithic Village in Northern Syria", *American Journal of Archaeology*, 96, s. 1-22.
- Balossi Restelli, F. 2012. "The Beginning of the Late Chalcolithic Occupation at Arslantepe, Malatya", *Varia Anatolica* XXVII, s. 235-260.
- Bar Yosef, O. 1998. "The Natufian Culture in the Levant, Threshold to the Origins of Agriculture", *Evolutionary Anthropology*, 6/5, s. 159- 177.
- Bar Yosef, O., A. Gopher, E. Tchernov ve E. M. Kislev, 1991. "Netiv Hagdud: An Early Neolithic Village Site in Jordan Valley", *Journal of Field Archaeology* 18/4, s. 405-424.
- Bar Yosef, O. ve A. Belfer Cohen, 1989. "The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant ", *Journal of World Prehistory*, 3/4, s. 447- 498.
- Barker, G. 2006. *The Agricultural Revolution in Prehistory*. New York: Oxford University Press.

- Ben-Shlomo, D. A., C. Hill ve Y. Garfinkel, 2012. "Storage, Feasting and Burials at Chalcolithic Tell Tsaf", *Proceedings of the 7th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, 12 -16 April, The British Museum And UCL, London. Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, s. 229-250.
2009. "Feasting Between the Revolutions: Evidence from Chalcolithic Tell Tsaf, Israel", *Journal of Mediterranean Archaeology* 22/2, s. 129-150.
- Besserat, S. D. 1978. "The Earliest Uses of Clay in Syria," *Expedition* 19/13, s. 38-42.
- Boyd, B. 2006. "On "Sedentism" in the Later Epipaleolithic (Natufian) Levant", *World Archaeology* 38, s.164-178.
- Braidwood, R. J. ve L. S. Braidwood, 1960. *Excavations in the Plain of Antioch*. Vol. I The Earlier Assemblages, Phases A-J. Oriental Institute Publications 61. Chicago: University Of Chicago Press.
- Byrd, F. B. 1989. "The Natufian: Settlement Variability and Economic Adaptations in the Levant at the end of the Pleistocene", *Journal of World Prehistory*, 3/2, s. 159-197.
- Butterlin, P. 2009. "Tepe Gawra Et Le Monde Proto-Urbain De Mésopotamie", A Propos De Tepe Gawra, Le Monde Proto-Urbain De Mésopotamie, About Tepe Gawra, A Proto-Urban World in Mesopotamia, P. Butterlin (ed.), *Subartu XXIII*, s. 1-15.
- Caneva I. 2019: "Yumuktepe Level XVI: The Field Data", *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe: Level XVI Reconsidered*, Palumbi G. ve Caneva I. (eds.) Ege Yayınları, İstanbul, s. 23-44.
- Caneva, I. ve G. Köroğlu, 2010. *Yumuktepe, Dokuzbin Yıllık Yolculuk*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Childe V. G. 1950. "The Urban Revolution", *The Town Planning Review* Vol.21/1, s. 3-17.
1951. *Man Makes Himself*, London: Watts.
2010. *Kendini Yaratan İnsan*, F. Ofluoğlu (Çev.), Varlık Yayınları.
2014. *Tarihte Neler Oldu?* 6. Baskı, Kırmızı, İstanbul.
- Clastres, P. 2016: *Devlete Karşı Toplum (La Societe Contre l'Etat)*, M. Sert ve N. Demirbaş (Çev.) 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları.

Crumley C. 1987. “A Dialectical Critique of Hierarchy”. *Power Relations and State Formation*, T. Patterson ve C. Galley (eds.), Washington D.C., American Anthropological Association. s.155-159.

Çakan, Y. 2019. “Neolitik Dönemde Yeni Bir Yapı Tipi: Tepecik Çiftlik’te “Fırınlı Yapılar””, *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı (Half A Century Dedicated To Archaeolog: Festschrift In Honor Of Sevil Gülçur)*, P. Çaylı, I. Demirtaş ve B. Eser (eds.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, s. 659-672.

2013: “Tepecik-Çiftlik’in Son Neolitik Dönem Mimarisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.

Çaylı, P. 2018. *Güvercinkayası Orta Kalkolitik Yerleşmesi Depo Kapları ve Depolama Alanlarının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

2017. “Gelenekte Devamlılık Orta Kalkolitik Güvercinkayası ve Köşk Höyük I”, *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan’a Armağan*, S. Özkan, H. Hüryılmaz ve A. Türker (eds.), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, s. 25-42.

Çaylı, P. ve Demirtaş, I. 2016. “Güvercinkayası’nda Özel Yapılar: Depolama Üniteleri Mimari Düzen ve Sosyal Yapıya Etkileri”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları (APAD) II*, s. 122-146.

D’anna B. M. ve P. Guarino, 2012. “Pottery Production and Use at Arslantepe Between Periods VII and VIA. Evidence for Social and Economic Change” , *ORIGINI XXXIV*, s. 59-77.

David, N. ve C. Kramer, 2001. *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge University Press, Cambridge.

Deboer, W. R. 1988. “Subterranean Storage and The Organization of Surplus: The View from Eastern North America.” *Southeastern Archaeology*, 7-1, s. 1-20.

Demirtaş, I. 2018. “Güvercinkayası “Coba” Tipi Tarazlı Kâseleri”, *OLBA XXVI*, s.1-30.

2017. *Obeyd Kültür Yayılımı Çerçevesinde Güvercinkayası Yerleşmesi: Güvercinkayası-Obeyd Etkileşimi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Dietler, M. ve B. Hayden, 2001. *Feasts Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics and Power*, M. Dietler ve B. Hayden (eds.), Washington, DC: Smithsonian.
- Di Nocera G. M. 2010. "Metals and Metalurgy. Their Place in the Arslantepe Society Between the end of the 4th and Beginning of the 3rd Millennium BC", *Economic Centralisation in Formative States. The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe*, Frangipane M (ed.), Sapienza Università Di Roma, Roma, s. 255-276.
- During B. S. 2016. *Küçük Asya'nın Tarihöncesi, Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Durkheim E. 1965. *Toplumsal İşbölümü*, Ö. Ozankaya (Çev.), Cem Yayınevi, Türkçe 1. Baskı.
- Duru, G. 2013. *Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu-7. Bin Başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Duistermaat, K. 2012. "Which Came First, the Bureaucrat or the Seal? Some Thoughts on the Non-Administrative Origins Of Seals in Neolithic Syria", *Seals and Sealing Practices in the Near East, Developments, in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period*, Proceedings of an International Workshop at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo on December 2-3, 2009, I. Regulski, K. Duistermaat ve P. Verkinderen (eds.), Uitgeverij Peeters En Departement Oosterse Studies, Leuven-Paris-Walpole, MA. s. 1- 16.
2010. "Administration in Neolithic Societies? The First Use of Seals in Syria and Some Considerations on Seal Owners, Seal Use and Private Property", *Die Bedeutung Der Minoischen und Mykenischen Glyptik*, W. Müller (ed.), CMS-Beiheft 8, Marburg. s. 167-182.
- Earle, T. K. 2013. *Şefler Nasıl İktidara Geldiler, Tarihöncesinde Politik Ekonomi*, B. Gürel ve D. Demiröz (Çev.) Versus Kitap, İstanbul.
- Ehrenrich, R., C. Crumley ve J. E. Levy, 1995. *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*, American Anthropological Association, Archaeological Papers 6.
- Erim Özdoğan A. 2007. "Çayönü", Türkiye'de Neolitik Dönem, M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Metin s. 57-97; Levha s. 53-83.

Esin U. 1981. “Doğu Anadolu’da Bulunan Obeyd Tipi Çanak Çömlek ve Değirmen-tepe (Malatya) Kazıları”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, 21-25 Eylül, Ankara, s. 81-92.

Frangipane, M. 2016a: “The Origins of Administrative Practices and Their Developments in Greater Mesopotamia. the Evidence from Arslantepe”, *Archéo-Nil*, 26, s. 9-32.

2016b: “The Development of Centralised Societies in Greater Mesopotamia and the Foundation of Economic Inequality”, *Arm und Reich/Rich and Poor-Competing for Resources in Prehistoric Societies*, H. Meller, H.P. Hahn, R. Jung ve R. Risch (eds.), Tagungen Des Landesmuseums Für Vorgeschichte Halle, Band 14/II, s. 469-490.

2010: “Different Models of Power Structuring attThe Rise of Hierarchical Societies in the Near East: Primary Economy Versus Luxury and Defence Management”, *Development Of Pre-State Communities in the Ancient Near East*, D. Bolger ve L. C. Maguire (eds.), Oxbow Books, s. 79-86.

2002. *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, Z. İlkelen (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Fried M. H. 1967. *The Evolution of Political Society*, New York.

Garfinkel, Y., D. Ben-Shlomo ve T. Kuperman, 2009. “Large-Scale Storage of Grain Surplus in the Sixth Millennium Bc: The Silos of Tell Tsaf”, *Antiquity* 83, s. 309-325.

Garstang J. 1953. *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*, The Neilson Expedition in Cilicia, Oxford.

Giddens, A. 1984. *The Constitutions of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press: Berkeley.

Goring-Morris, N. ve A. Belfer Cohen, 2013: “Houses and Households: A Near Eastern Perspective”, *Tracking the Neolithic House in Europe: Sedentism, Architecture, and Practice*, D. Hofmann ve J. Smyth (eds.), Springer, London. s. 19- 44.

Grosman, L. ve D. N. Munro, 2017. ”The Natufian Culture: The Harbinger of Food-Producing Societies”, *Quaternary Environments, Climate Chage And Humans in The Levant*, Y. Enzel ve O. Bar-Yosef (eds.), Publisher: Cambridge University Press, s. 699-707.

- Gülçur S. 1988. *Die Chalkolithische Keramik Von Norsuntepe (Elazig-Südosttürkei)*, Dissertation Zur Erlangung Des Akademischen Grades Doktor Der Philosophie Des Fachbereichs Kulturwissenschaften Der Eberhard-Karls-Universität Tübingen, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gülçur, S., Çaylı P., Demirtaş, I., Eser, B. ve İndere, V. 2018. “Güvercinkayasi und Frühe Urbanisierung in Anatolien”, *Anatolien Metal VIII*, Bochum, s.43-56.
- Gürdil B. 2010. “Exploring Social Organizational Aspects of the Ubaid Communities: A Case Study of Değirmentepe in Eastern Turkey”. *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East*, R. A. Carter ve G. Philip (eds.), Chicago: Oriental Institute of The University Of Chicago, s. 361-375.
- Hauptmann, H. 1982. “Norşun Tepe Kazısı,1974”, *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, ODTÜ, Keban Projesi Yayınları Seri 1/No: 7, S. 13-40; Levha, s. 13-52.
- Hayden, B. 2009. “The Proof is in the Pudding: Feasting and the Origins of Domestication”, *Current Anthropology*, 50, s. 597- 601.
- Hodder I. 2017. “Things and the Slow Neolithic: The Middle Eastern Transformation”, *Journal of Archaeological Method Theory*, Volume 20, No 3 (2013), s. 1-23, DOI 10.1007/S10816-017-9336-0.
- Hole, F. 2004. ”Nature’s Role in the Origins of Agriculture *Tarımın Başlangıcında Doğanın Rolü*”, *TÜBA-AR VII*, s. 13-19.
- Johnson, A. W. ve T. Earle, 1987. *The Evolutin of Human Societies: From Foraging Group to Agriculture State*, Stanford, Ca: Stanford University Press.
- Ingold, T. 1983. “The Significance of Storage in Hunting Societies”, *Man* 18, s. 553–371.
- Kartal, M. 2009. *Türkiye ’de Son Avcı Toplayıcılar, Konar Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş Epi-Paleolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Karul, N. 2011. : “Gusir Höyük”, *The Neolithic in Turkey, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 1-17.
- Kenyon K. 1957. *Digging up Jericho*, London: Ernest Benn Limited.

- Kuijt, I. 2011. "Home Is Where We Keep Our Food: The Origins of Agriculture and Late Pre-Pottery Neolithic Food Storage", *Paléorient* 37-1, s. 137-152.
2009. "What Do We Really Know About Food Storage, Surplus, and Feasting in Preagricultural Communities?", *Current Anthropology* 50/5, s. 641-644.
2008. "Demography and Storage Systems During the Southern Levantine Neolithic Demographic Transition", *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, J. P. Bocquet Appel ve O. Bar-Yosef (eds.), Springer, New York, s. 287- 313.
- Kuijt, I. ve B. Finlayson, 2009. "Evidence for Food Storage and Predomestication Granaries 11,000 Years Ago in the Jordan Valley", *PNAS* Vol. 106/ 20, s. 10966-10970.
- Kuijt, I., E. Guerrero, M. Molist ve J. Anfruns, 2011. "The Changing Neolithic Household: Household Autonomy and Social Segmentation, Tell Halula, Syria", *Journal of Anthropological Archaeology* 30, s. 502- 522.
- Mccorriton, J. ve F. Hole, 1991. "The Ecology of Seasonal Stress and the Origins of Agriculture in the Near East", *American Anthropologist* 93, s. 46- 69.
- Mellart J. 1975. *The Neolithic of the Near East*, Thames And Hudson, London.
- Nigro, L. 2014. "Aside the Spring: Tell Es-Sultan/Ancient Jericho: The Tale of an Early City and Water Control in Ancient Palestine", *A History of Water*, Volume 1: Water and Urbanization, T. Tvedt ve T. Oestigaard (eds.), I. B. Tauris, London. s. 25-51.
- Özbal R. 2012. "The Challenge of Identifying Households at Tell Kurdu (Turkey)", *New Perspectives on Household Archaeology*, B. J. Parker ve C. Foster (eds.), Eisenbrauns, USA, s. 321-346.
2010. "A Comparative Look at Halaf and Ubaid Period Social Complexity and the Tell Kurdu Case", *TÜBA-AR* 13, s. 39-59.
- Özbal, R., F. Gerritsen, B. Diebold, E. Healey, N. Aydın, M. Loyet, F. Nardulli, D. Reese, H. Ekstrom, S. Sholts, N. Mekel Bobrov ve B. Lahn, 2004. "Tell Kurdu Excavations 2001", *Anatolica* 30, s. 37-108.
- Özbaşaran, M. 2012. "Aşıklı", *The Neolithic in Turkey, New Excavations and New Research, Central Turkey*, M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 135-158.

Özbaşaran, M., G. Duru, D. Teksöz ve S. Omacan, 2010. “Yaşayan Geçmiş: Aşıklı Höyük”, *TÜBA-KED* 8, s. 7-20.

Özbaşaran, M. ve M. Molist, 2007. “Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme”, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, Metin, s. 179-187, Levha, s.147-158.

Özdoğan M. 2002. “Köyden Kente. Kalkolitik Çağ”, *Arkeo Atlas*, 1, S. 110-113.

Özkaya, V. ve A. Coşkun, 2011. “Körtik Tepe”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin*, M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 89-91.

Öztan A. 2012. “Köşk Höyük: A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Plateau”, *The Neolithic in Turkey, New Excavations and New Research*, M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 31-70.

2011. “Köşk Höyük Kabartmalı Kaplarında Boğa ve Geyik Başları Betimleri”, *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar*, Bilgin Kül. San. Yayınları, Ankara, s. 339-350.

Paulette, T. S. 2015. *Grain Storage and the Moral Economy in Mesopotamia (3000-2000 BC)*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, The University of Chicago, Unpublished Phd Thesis.

Perrot, J. 1966. ”Le Gisement Natufien De Mallaha (Eynau) Israel”, *L'Anthropologie* 70, s. 437-484.

Polanyi, K. 1957. *The Great Transformation*, Boston, Beacon Press.

Rollefson G. 2000. “Ritual and Social Structure At Neolithic ‘Ain Ghazal’”, *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*, I. Kuijt (ed.), New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, s. 165-190.

Rosenberg, M. 2007. “Hallan Çemi”, *The Neolithic in Turkey, New Excavations and New Research. The Tigris Basin*, M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 61-78.

Rothman, M. S. 2016. Storage as an Analytical Marker to Study Cultural Evolution”, *Storage in Ancient Complex Societies, Administration, Organization, and*

Control, L. R. Manzanilla ve M. S. Rothman (eds.), Routledge, New York. s. 19-37.

2009. "Religion, Function and Social Networks: Tepe Gawra in the Late Fifth and Early Fourth Millennia B.C." A Propos de Tepe Gawra, *Le Monde Proto-Urbain de Mésopotamie*, P. Butterlin (ed.), *Subartu* XXIII. Turnhout: Brepols, s. 15-39.

2002. *Tepe Gawra: The Evolution of Small Prehistoric Center in Northern Iraq*, Philadelphia: University Of Pennsylvania Museum.

Sahlins, M. 2010. *Taş Devri Ekonomisi*, T. Doğan ve Ş. Özgün (Çev.) Bgst Yayınları, İstanbul.

Sala, M. 2014. "The Archaeological Expeditions to Tell Es-Sultan (1868–2012)", *Archaeology in the Land of 'Tells and Ruins': A History of Excavations in the Holy Land Inspired by the Photographs and Accounts of Leo Boer*, B. Wagemakers (ed.), Oxbow Books, Oxford and Philadelphia, s.117-130.

Service, E. C. 1962. *Primitive Social Organisation*, New York.

Stein, G. J. ve R. Özbal, 2007. "A Tale of Two Oikumenai: Variation in the Expansionary Dynamics of 'Ubaid and Uruk Mesopotamia.'", *Settlement and Society: Essays Dedicated to Robert Mccornick Adams*, E. C. Stone (ed.), Chicago, s. 329-342.

Stordeur, D. 2000. "New Discoveries and Architecture and Symbolism at Jerf-el Ahmar Syria (1997-1999)", *Neo-Lithics* 1-00, s. 1-4.

Streit, K. ve Y. Garfinkel, 2015. "Tell Tsaf and the Impact of the Ubaid Culture on the Southern Levant: Interpreting the Radiocarbon Evidence", *Radiocarbon* 57/5, s. 865-880. DOI: 10.2458/azu_rc.57.18200.

Testart, A., R. G. Forbis, B. Hayden, T. Ingold, S. M. Perlman, D. M. Pokotylo, Rowley-Conwy ve D. E. Stuart, 1982. "The Significance of Food Storage Among Hunter-Gatherers: Residence Patterns, Population Densities and Social Inequalities", *Current Anthropology* 23-5, s. 523- 537.

Tobler A. J. 1950. *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. 2. Philadelphia: The University Museum.

- Twiss K. C. 2008. "Transformations in A Early Agricultural Society: Feasting in the Southern Levantine Pre-Pottery Neolithic", *Journal of Anthropological Archaeology* 27/ 4, s. 418- 442.
- Umurtak G. 2007: "Silos in Neolithic Settlements of Burdur-Antalya Region" *Adalya* X, s. 1-10.
- Verhoeven, M. 2004. "Beyond Boundaries: Nature, Culture and a Holistic Approach to Domestication in the Levant", *Journal of World Prehistory* 18-3, s. 179-282. (Doi: 10.1007/S10963-004-4361-9).
- Verhoeven, M. ve P. Kranendonk, 1996. "The Excavations: Stratigraphy and Architecture", *Tell Sabi Abyad-The Late Neolithic Settlement*. P. M. M. G. Akkermans (ed.), Leiden ve İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, s. 25-114.
- White, L. A. 1943. "Energy and Evolution of Culture", *American Anthropologist* 14, s. 335-356.
- Willcox, G. ve M. Savard, 2007. "Güneydoğu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler", *Türkiye'de Neolitik Dönem*, M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Metin, s. 427-440.
- <https://tr.pinterest.com/pin/310044755569206583/> 13.02.2020 tarihinde erişildi.